

Politički katolicizam i politika „novog kursa“ Skupina oko *Hrvatstva* u borbi protiv politike „novoga kursa“ u razdoblju vladavine Hrvatsko-srpske koalicije¹

U članku se govori o hrvatskoj političkoj sceni 1906. i 1907. godine iz perspektive pripadnika političkog katolicizma koji su se okupljali oko lista *Hrvatstvo*. Riječ je o skupini koja je, bez obzira na političku marginaliziranost u ondašnjoj Hrvatskoj, bila vrlo bliska samom vrhu Crkve u Hrvata. Promptno je težila ujedinjenju raspršenih pravaških stranaka koje bi nosile katolički pečat. Mnogi su je krivo u Hrvatskoj, zbog nekih dodirnih točaka s velikaustrijskim krugom, doživljavali produženom rukom Frankove Starčevićeve stranke prava. Međutim, zbog izrazite katoličke orijentacije skupina je bila bliskija bečkoj Kršćansko-socijalnoj stranci koja je 1906. godine bila uzorom u formiranju neuspjele Hrvatske kršćansko-socijalne stranke prava. S Frankom je skupinu oko *Hrvatstva* povezivao izrazito negativan stav prema vladajućoj Hrvatsko-srpskoj koaliciji, liberalizmu i sveprisutnijoj politici „novoga kursa“.

I.

Skupina oko *Hrvatstva* pozdravila je potkraj kolovoza 1906. formiranje hrvatske vlade na čelu s banom Pejačevićem, izrazivši u prvom redu zadovoljstvo činjenicom da je riječ o „narodnoj vladi“. S tim u vezi *Hrvatstvo* je naglašavalo da se radi o svojevrsnom presedanu, preko kojega odlučujući politički čimbenici u Habsburškoj Monarhiji ubuduće ne bi smjeli prijeći. Od sada pa nadalje, pisao je list, više se naprosto ne bi smjelo niti pomisliti da je u Hrvatskoj moguće instalirati vladu mimo volje Hrvatskog sabora (HRV 172-173 [1906]). U vezi s vlastitom pozicijom prema vladi Hrvatsko-srpske koalicije, skupina oko *Hrvatstva* istaknula je da zbog razlika koje postoje između nje i Koalicije u pitanju promjene postojećega državnopravnog položaja Hrvatske, ona, doduše, ostaje u opoziciji, no istovremeno je naglasila da to ne isključuje mogućnost suradnje na određenim pitanjima: u prvom redu, glede pitanja legislative koja bi Hrvatskoj

¹ U *Radovima Zavoda za hrvatsku povijest* 38 (2006) objavio sam prvi dio opširne, analitički pisane rasprave o političkim stajalištima skupine oko lista *Hrvatstvo* prema politici „novoga kursa“ (str. 177-224). U ovom broju objavljujem drugi dio, koji prati njezina politička stajališta u razdoblju vladavine Hrvatsko-srpske koalicije.

jamčila ustavne slobode. Jednako je tako *Hrvatstvo* novoj vladi obećalo punu podršku u vezi s nastojanjima da se spriječi kršenje Hrvatsko-ugarske nagodbe (HRV 178 [1906]).

Podrška što ju je skupina oko *Hrvatstva* obećala Hrvatsko-srpskoj koaliciji, dakako, nije bila bezuvjetna. Od Hrvatsko-srpske-koalicije *Hrvatstvo* je, naime, s jedne strane zahtijevalo odlučnost i nepopustljivost prema mađarskoj vladi u vezi s realizacijom Riječke rezolucije. S druge strane, list je svoju podršku uvjetovao njezinim odnosom prema opoziciji, to jest prema Starčevićevoj hrvatskoj stranci prava tražeći od Koalicije da i s njom surađuje. Osim toga, Koalicija bi, pisao je list, morala voditi računa i da uz frankovce ima u Saboru snažnu poziciju i druga pravaška grupacija, Hrvatska stranka prava. Uostalom, svibanjski su izbori u osnovi pokazali „...da u najvećoj mjeri volja naroda govori za pravaški program, a onda za rezoluciju“. Drugim riječima, svoju je podršku vladi skupina oko *Hrvatstva* vezala uz zahtjev da Koalicija politiku „novoga kursa“ primjenjuje samo kao taktiku za realizaciju pravaškog programa (HRV 173 [1906]). Ukoliko se pokaže da Hrvatsko-srpska koalicija ne vodi politiku u skladu s iznesenim stajalištem, skupina oko *Hrvatstva* nagovijestila joj je „*ljutu borbu*“ (HRV 175 [1906]). Od uvjeta za suradnju što ih je postavila Koaliciji, samo je jedan mogao biti ispunjen, a to je suradnja s frankovcima oko ustavne reforme.

Formiranje hrvatske vlade nije značilo i kraj mađarskih pritisaka na Hrvatsko-srpsku koaliciju da prihvaćanjem dijela zastupnika bivše Narodne stranke u svoje redove osigura u Saboru „*kompaktnu većinu*“. Hrvatsko-srpska koalicija nastavila je, međutim, pružati otpor zahtjevu za fuzijom s mađaronima. U tom je smislu dobila punu podršku i od skupine oko *Hrvatstva* koja ju je u tome bezrezervno bodrila. „*Mi nismo osobito debeli prijatelji rezolucionašima i mi ih imademo na rovašu radi njihove popustljivosti već u dosta brojnim momentima; ali sada se tu radi o tome da se spasi inicijativa sabora nad radom vlade; radi se da vlada ostane pod parlamentom, a ne pod kontrolom Mađara*“ (HRV 175, 179 [1906]). Svoje protivljenje nastojanju mađarskih političkih čimbenika da Koaliciju natjeraju na fuziju s mađaronima, skupina oko *Hrvatstva* pravdala je i potrebom da Hrvatsko-srpska koalicija sačuva što je moguće nezavisniji položaj u odnosu na Mađare. Pritom je *Hrvatstvo* upozoravalo Hrvatsko-srpsku koaliciju na činjenicu da bi eventualna fuzija s članovima bivše Narodne stranke ozbiljno narušila povjerenje koje joj je iskazano na izborima (HRV 179 [1906]). Razumije se da skupini oko *Hrvatstva* uopće nije bilo stalo do toga da se Koalicija fuzijom s mađaronima u javnosti ne kompromitira. Slom Hrvatsko-srpske koalicije i prekid hrvatsko mađarske suradnje bilo je, kao što smo vidjeli, ono što je grupa oko *Hrvatstva* priželjkivala. Otpor Koalicije prema fuziji s mađaronima podržavala je naprosto stoga jer je pretpostavljala da bi se položaj Koalicije u odnosu na mađarsku vladu, koji ionako nije bio sjajan, ubrzo mogao zakomplicirati upravo na pitanju fuzije s bivšim narodnjacima. Osim toga, fuzija s mađaronima otklonila

bi potrebu suradnje Koalicije sa Starčevićevom hrvatskom strankom prava, čija bi uloga, u tom slučaju, izgubila na značenju.

No, bez obzira što je priželjkivala krah politike „novoga kursa“, skupina oko *Hrvatstva* nije se usudila otvoreno izjasniti za rješenje prema kojem bi – u slučaju da Koalicija ne uspije osigurati stabilnu većinu, na kojoj su Mađari tako uporno inzistirali – došlo do raspuštanja Sabora i raspisivanja novih izbora. Doduše, *Hrvatstvo* je izjavilo da bi to svakako bio razborit, ali ne i „muževni“ izlaz iz krize. Naime, prema pisanju lista, kudikamo je časnije da Hrvati prije toga odlučno doviknu Mađarima „*da si ovaj sabor ne dozvoljava nikakvoga prćkanja u svoje konfiguracije*“ (HRV 179 [1906]). Iz navedenoga nije teško razabrati da je skupina oko *Hrvatstva*, doduše, bila za raspuštanje Sabora, ali je željela da se ono dogodi nakon raskida hrvatsko-mađarske suradnje, to jest nakon što Koaliciju zbog neposlušnosti s vlasti sruše sami Mađari. Na taj bi se način politika „novoga kursa“ kompromitirala u startu i na budućim izborima ne bi više imala šanse. Osim što je otklonila ideju o raspisivanju novih izbora, skupina oko *Hrvatstva* bila je i protiv toga da se situacija razriješi djelomičnim izborima. Naime, budući da je Koalicija odlučno otklanjala mogućnost da se fuzionira s ostacima narodnjaka, postojao je prijedlog da se zastupnici koji su svojedobno pripadali Narodnoj stranci podvrgnu novim izborima. U tom je slučaju bilo, međutim, realno očekivati da bi mađaroni mogli posve propasti, odnosno da bi njihova mjesta u Saboru mogle zauzeti pristalice politike „novoga kursa“ (HRV 179 [1906]). Stoga je *Hrvatstvo* ostajalo vjerno svom već ranije iznesenom stajalištu da za provođenje reformi, predviđenih u vladarevoj prijestolnoj besjedi u Saboru, uopće nije potrebno formirati stabilnu većinu (HRV 182, 184 [1906]).

Unatoč tomu što je Hrvatsko-srpskoj koaliciji u trenutku njezina dolaska na vlast – doduše, uz isticanje navedenih uvjeta – nudila ne samo podršku nego i suradnju, skupina oko *Hrvatstva* u svom je glasilu nastavila s praksom objavljivanja članaka čiji je cilj bio potaknuti razmirice među njezinim članicama. Valja priznati da joj to nije predstavljalo neki naročit problem s obzirom da su odnosi među članicama Hrvatsko-srpske koalicije bili opterećeni brojnim suprotnostima koje su svako malo dolazile do izražaja u pisanju koalicijskog tiska. Tako je, primjerice, samo dan nakon što se Hrvatskom pronijela vijest da je vladar svojim potpisom napokon odobrio sastav nove hrvatske vlade, *Hrvatstvo* objavilo uvodnik, upotrijebivši polemiku između *Hrvatske* i *Pokreta*, u kojemu je tvrdilo da između Hrvatske stranke prava i Hrvatske napredne stranke postoje goleme razlike u shvaćanju društvene uloge katolicizma, odnosno u shvaćanju Riječke rezolucije i uopće politike „novoga kursa“. Hrvatska stranka prava, pisalo je *Hrvatstvo*, ne samo da ne dijeli shvaćanje naprednjaka da vjera ne može imati nikakvu društvenu funkciju nego u osnovi i dalje zastupa stajalište da je program iz 1894. godine temeljna formula za rješenje hrvatskog pitanja, što je za Hrvatsku naprednu stranku posve neprihvatljivo (HRV 170 [1906]). Osim toga, u svojim je

istupima protiv Hrvatsko-srpske Koalicije *Hrvatstvo* nastavilo pisati o njezinoj tobožnjaj spremnosti da prema Mađarima bude još popustljivija nego što je to svojedobno bila Narodna stranka koja je, prema tvrdnjama lista, odmah na početku otvorenog sukoba između Beča i Pešte – kad je osjetila da je mađarskoj politici prijeko potreban „*sukurz*“ iz Hrvatske – Mađarima postavila određene uvjete. Za razliku od bivše Narodne stranke koja se tobože pokazala spremnom i na ofenzivnu politiku prema Pešti, Koalicija nije od Mađara zatražila nikakve prethodne garancije jer je smatrala podršku Mađarskoj koaliciji korisnom u rješavanju barem nekih hrvatskih vitalnih pitanja (HRV 171, 174 [1906]).

Osim zbog popustljivosti prema Mađarima, skupina oko *Hrvatstva* nastavila je kritizirati Koaliciju i zbog njezine politike prema Srbima. Tako je *Hrvatstvo* koncem kolovoza 1906. objavilo opširni uvodnik pod naslovom „*Srbstvo – zator hrvatstva*“, čiji je autor optuživao Koaliciju zbog suradnje „*sa takozvanim Srbima*“ koji su, prema njegovom shvaćanju, „*glavni dušmani*“ hrvatskog naroda. U navedenom je uvodniku autor, uz ostalo, tvrdio da Srbi zapravo nisu odustali od svojih političkih ciljeva, što znači da su i dalje nesprenmi boriti se za stvaranje „*...ujedinjene i slobodne Hrvatske, koja bi bila u krugu slavenskih družica biser, kojim bi se cijelo slavenstvo dičiti moglo*“. Popustljivost Koalicije prema srpskim političkim zahtjevima dovela je do toga da se, na štetu hrvatskih političkih ideala, u Pešti uz Hrvate kao narod redovito spominju i Srbi. Anonimni se autor u vezi s tim založio za promjenu koalicijske politike prema Srbiji. Ona bi se, prema pisanju *Hrvatstva*, trebala sastojati u tome da Koalicija odlučno od svojih srpskih članica zatraži službeno odustajanje od svojih „*iredentističkih misli, radova i načela*“. Pritom je autor izrazio mišljenje da bi prvi znak istinske promjene u srpskoj politici bio taj da se Srbi deklariraju kao „*politički Hrvati*“, odnosno da pristanu na stvaranje Hrvatske pravoslavne crkve u duhu prijedloga što ga je prije nekoliko godina u *Obzoru* bio iznio jedan „*pravoslavni Hrvat*“. Naime, za *Hrvatstvo* je, odnosno za autora uvodnika, glavna zadaća Srpske pravoslavne crkve i srpskih konfesionalnih škola zapravo „*propaganda srpstva u najčistijem značenju*“. Stvaranje samostalne pravoslavne crkvene organizacije u Hrvatskoj i ukidanje srpskih konfesionalnih škola, prema njegovu shvaćanju, spriječilo bi uspon srpske nacionalne ideje u Hrvatskoj (HRV 194 [1906]).

U spomenutom je uvodniku među glavnim argumentima srpske iredentističke politike navedeno službeno stajalište srpske politike i srpskih stranaka u Hrvatskoj prema Bosni i Hercegovini kao srpskim zemljama koje trebaju biti priključene Srbiji. S time se, dakako, velikohrvatski orijentirana skupina oko *Hrvatstva* nije slagala. Međutim, pitanjem budućnosti Bosne i Hercegovine *Hrvatstvo* se, kao što smo uostalom vidjeli, uglavnom sustavno izbjegavalo baviti, ne želeći riskirati se svojim zahtjevom za priključenjem Bosne i Hercegovine Austro-Ugarskoj, odnosno Hrvatskoj zamjeriti vrhovima Monarhije. Zato ni spomenuti uvodnik nije sadržavao nikakvu izjavu iz koje bi se moglo iščitati stajalište skupine oko

Hrvatstva u vezi s budućim statusom Bosne i Hercegovine. Međutim, koncem kolovoza 1906. skupina oko *Hrvatstva* dobila je za to priliku.

Naime, tijekom rujna 1906. u Dalmaciji su se održavali manevri kojima je trebao prisustvovati i vladar. U javnosti se počelo kalkulirati s mogućnošću da prilikom putovanja u Dalmaciju Franjo Josip posjeti i Trebinje, dakle da stupi na teritorij Bosne i Hercegovine. Vijest da bi se vladar mogao naći na teritoriju Bosne i Hercegovine prilično je uzбудila i skupinu oko *Hrvatstva*, koja joj je pripisivala posebnu političku težinu. Slijedeći pisanje velikoaustrijskog tiska, *Hrvatstvo* je isticalo kako carev posjet Trebinju nesumnjivo svjedoči da se Monarhija ne kani povući iz okupiranih pokrajina, nego „da je konačno rješenje bosanskoga pitanja – aneksija“ (HRV 196 [1906]).

Zalažući se otvoreno za aneksiju Bosne i Hercegovine, *Hrvatstvo* se suprotstavljalo stajalištu Hrvatsko-srpske koalicije koja je javno izrazila svoje nezadovoljstvo eventualnik posjetom vladara Trebinju, pri čemu je osudila i ideju o eventualnom priključenju okupiranih pokrajina Monarhiji. U tom je smislu najžešće u *Novom Listu* istupio Supilo, koji je zahtijevao povlačenje Monarhije iz Bosne i Hercegovine jer ona, prema njegovoj ocjeni, tamo nije ispunila svoju zadaću. Pritom je Supilo tvrdio da mandat, što ga je Austro-Ugarska dobila za okupaciju Bosne i Hercegovine, nije bio na Berlinskom kongresu 1878. zamišljen kao trajan. *Hrvatstvo* je, polemizirajući s *Novim Listom*, dakako tvrdilo suprotno. Braneći pravo Monarhije na aneksiju Bosne i Hercegovine, ono je isticalo da Monarhija 1878. nije dobila mandat koji bi bio vremenski ograničen jer, pisalo je *Hrvatstvo*, velike sile uopće nisu razmišljale o njezinu povlačenju iz Bosne. Već je 1878. bilo jasno da se ne radi o privremenom, nego o trajnom stanju. Osim toga, *Hrvatstvo* je negiralo Supilovu tvrdnju da je Austro-Ugarska mandat za okupaciju Bosne i Hercegovine dobila uz uvjet da tamo provede određene reforme. Zadaća koja joj je 1878. povjerena sastojala se, prema pisanju *Hrvatstva*, isključivo u tome da upravlja spomenutim pokrajinama. Prema tome, ne može se reći da ona nije ispunila svoju funkciju. Zalažući se za aneksiju Bosne i Hercegovine, *Hrvatstvo* ni ovaj put nije otvoreno zatražilo njezino priključenje Hrvatskoj. No, pozdravljajući ideju o posjetu Franje Josipa Trebinju, poslužilo se uzvikom iz kojega se posve jasno moglo razabrati da to itekako priželjkuje. Spomenuti uzvik je, naime, glasio: „živio hrvatski kralj na onoj svetoj grudi, na kojoj se je krunio njegov prvi predšastnik – Tomislav“ (HRV 196 [1906]).

Osim što je istaknula zahtjev za aneksijom Bosne i Hercegovine priključivši se u tom pogledu Frankovoj Starčevićевой hrvatskoj stranci prava koja je tih dana također javno zagovarala aneksiju, skupina oko *Hrvatstva* podržala je i inicijativu zagrebačkoga gradskog zastupstva u kojemu su imali većinu frankovci (GROSS 1960, 120). Frankovačka većina u gradskoj je skupštini izglasala, naime, zaključak da zagrebački gradonačelnik uputi kralju u Trebinje telegram u kojem bi ne samo pozdravio njegov dolazak „na hrvatsko tlo Bosne i Hercegovine“ nego

bi ga zamolio „da preblagostivo izpuní hrvatskim državnim i narodnim pravom, zakonima i kraljevskom zavjernicom zajamčenu i posvećenu težnju hrvatskoga naroda, da se Bosna i Hercegovina sjedine s Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom i tako uzpostavi starodrevna kraljevina Hrvatska pod prejasnom habsburžkom dinastijom“ (HRV 199 [1906]). Gotovo je istovremeno, na inicijativu sarajevskog nadbiskupa Stadlera, u Docu održana skupština na kojoj je, uz prisutnost dijela vodstva Starčevićeve hrvatske stranke prava, također usvojen zaključak da se vladaru za vrijeme boravka u Trebinju postavi istovjetni zahtjev (GROSS 1960, 120).

Pridružujući se akciji Starčevićeve hrvatske stranke prava oko slanja telegrama Franji Josipu, skupina oko *Hrvatstva* prvi je put progovorila o hrvatskom povijesnom pravu na Bosnu i Hercegovinu. List je, naime, isticao da je „prava starinska Bosna“ u srednjem vijeku u osnovi bila ograničena samo na sarajevsko područje, a sav je ostali teritorij današnje Bosne i Hercegovine pripadao Hrvatskoj. Bosanska je država, pisalo je *Hrvatstvo*, jačala i širila se isključivo na teritorij srednjovjekovne hrvatske države i to na način da su bosanski kraljevi, kao vazali ugarsko-hrvatskih vladara, dobivali na dar pojedina njezina područja. Prema tome, budući da je najveći dio današnje Bosne i Hercegovine svojedobno pripadao hrvatskoj državi, na nju je neosporno njezino ekskluzivno pravo. Pišući o hrvatskom državnom pravu na Bosnu i Hercegovinu, *Hrvatstvo* je upozorilo Koaliciju da cijena suradnje sa Srbima ne može biti odustajanje od zahtjeva za njezinim sjedinjenjem s Hrvatskom. Pritom se list posebno ljutio na pisanje *Hrvatske*, ocijenivši ga dokazom da je Hrvatska stranka prava odstupila od svog programa (HRV 199 [1906]).

Hrvatska stranka prava nije, naime, odobravalá frankovačku inicijativu oko slanja telegrama u Trebinje, a negativno se izjasnila i u vezi sa skupštinom u Docu (HR 191). Tim je povodom *Hrvatstvo* pozvalo Hrvatsku stranku prava da se jasno očituje namjerava li se pridržavati svoga programa ili ne. Ukoliko od njega pod pritiskom Srba ne odstupi, dužna je zajedno s ostalim hrvatskim strankama koje istinski štite hrvatske interese raditi u korist „hrvatske ideje“ (HRV 199 [1906]). Teško je reći je li skupina oko *Hrvatstva* ozbiljno računala s mogućnošću da bi pitanje pripadnosti Bosne i Hercegovine u zadanim okolnostima moglo postati povodom za secesiju Hrvatske stranke prava iz Koalicije, no očito je da je dugoročno računala s tim kao kamenom spoticanja među članicama Hrvatsko-srpske koalicije. Slično je, uostalom, bilo i stajalište velikoaustrijskog kruga koji je sa simpatijama pratio borbu Starčevićeve hrvatske stranke prava i skupine oko *Hrvatstva* protiv Hrvatsko-srpske koalicije. Stoga ne začuđuje da je *Reichspost* pozitivno reagirao na zahtjeve za aneksijom Bosne i Hercegovine što su ih istaknuli frankovci, potpomognuti skupinom oko *Hrvatstva*. Vjerujući, naime, da bi upravo na pitanju budućnosti Bosne i Hercegovine lako moglo doći do pucanja Koalicije izazvana sukobom između njezina hrvatskog i srpskog krila, list je na primjeru Bosne i Hercegovine ukazivao na različitost srpskih i hrvatskih nacionalnih ci-

ljeva, pri čemu je jedva prikriveno bodrio one snage u Hrvatskoj koje su poticale napetost u odnosima između Srba i Hrvata. Krah hrvatsko-srpske suradnje, na kojoj je počivala politika „novoga kursa“, za velikoaustrijsku je politiku bilo cilj koji po važnosti nimalo nije zaostajao u težnji da se raskine hrvatsko-mađarska suradnja (RP 212 [1906]).

Akcija frankovaca u gradskom zastupstvu oko slanja telegrama Franji Josipu u Trebinje dovela je hrvatsku vladu i Hrvatsko-srpsku koaliciju u golemu nepriliku iz koje se, dakako, valjalo pokušati izvući. S tim u vezi vlada je odlučila objaviti da ne odobrava zaključak zagrebačke skupštine, pri čemu je svoj postupak obrazložila izjavom kako spomenutu akciju ne može podržati zbog političkih razloga (NN). Stajalište vlade izazvalo je, dakako, reakciju skupine oko *Hrvatstva*. Komentirajući vladinu izjavu, *Hrvatstvo* ju je optužilo da ne postupa u skladu s ustavom. Naime, prema pisanju lista, „*u ustavnim državama, gdje vlastodršci imaju smisla za bivstvo ustavnosti, oni se klone i sjene prividnosti kao da išta čine zbog političkih razloga, nego sve motiviraju zakonom*“ (HRV 201 [1906]). Na oštre kritike *Hrvatstva* naišao je, razumije se, i zahtjev hrvatske vlade da se raspusti gradsko zastupstvo zbog afere s telegramom, to jest da zastupnici koji su izglasali tu odluku podnesu ostavke. Zahtjev za raspuštanjem zagrebačke gradske skupštine list je ocijenio kao nedopustiv vladin pritisak na autonomiju glavnoga grada.

II.

Iako se u biti, kao što smo već pokazali, dosljedno protivila politici suradnje sa srpskim političkim grupacijama, izražavajući na taj način protivljenje jednom od temeljnih aspekata politike „novoga kursa“, skupina oko *Hrvatstva* ostala je ipak vjerna ideji o potrebi suradnje među južnoslavenskim narodima. Potkraj ljeta 1906. zbila su se dva događaja koja su joj pružila priliku da iznova istakne ne samo svoje južnoslavensko opredjeljenje nego i težnju za suradnjom među slavenskim narodima uopće. Naime, krajem kolovoza u Beogradu su se održale dvije manifestacije južnoslavenskog značaja: kongres jugoslavenskih književnika i kongres jugoslavenske omladine. Pozdravljajući okupljanje književnika i omladine u Srbiji, bez obzira što je Srbija s Monarhijom u to vrijeme bila u carinskom ratu, *Hrvatstvo* je istaknulo važnost nastojanja da južnoslavenski narodi unapređuju međusobnu kulturnu suradnju „*...jer tek onda, kada se ovaj kulturni rad obavi i sretno i uspješno kraju privede; kada se mi sami međusobno kulturno podignemo na onaj niveau, koji će nas oplemeniti dotle, da budemo znali naš narodni egoizam i altruizam dovesti u sklad (...), moći će se govoriti i o realnim, političkim 'jugoslavenskim' stvarima*“. Bez tog je preduvjeta „jugoslavenska“ politika, to jest politika koju bi pokušali zajednički formulirati južnoslavenski narodi, ne samo nemoguća nego je i svako nastojanje u tom pravcu upravo nebulozno. S tim

u vezi je *Hrvatstvo*, poželjevši da se u budućnosti organizira što više kulturnih akcija južnoslavenskog značaja, zatražilo da se one liše političkih obilježja (HRV 195 [1906]).

Pišući o okupljanju južnoslavenskih književnika u Beogradu, *Hrvatstvo* se jasno ogradio od političkog jugoslovenstva, ali ga pritom ipak nije posve odnosno zauvijek odbacilo. Bilo je to, uostalom, naprosto nemoguće zbog težnje skupine oko *Hrvatstva* da se ostvari što tješnja politička suradnja sa Slovincima. Spomenuto nastojanje, o kojem je uostalom svojedobno već bilo govora, skupina oko *Hrvatstva* izrazila je i u informaciji o sastanku slovenskih i hrvatskih maturanata katolika koji je koncem kolovoza održan u Ljubljani također pod jugoslavenskim imenom. Na spomenutom je skupu, kojem je prisustvovao i ljubljanski nadbiskup, jedna od točaka dnevnog reda bila i rasprava o „*ideji o jugoslavenskoj uzajamnosti*“. Hrvatski i slovenski katolički maturanti zauzeli su stajalište da se budući sastanci ne održavaju pod jugoslavenskim imenom, nego da Hrvati i Slovenci na njima ubuduće nastupe pod svojim „*pravim*“, to jest nacionalnim imenima, što je naišlo na pozitivan odjek i u skupini oko *Hrvatstva*. No, istovremeno je na sastanku usvojen zaključak kojim se hrvatska i slovenska omladina obavezuje da pronađe način kako bi se hrvatski i slovenski narod što tješnje politički povezao u cilju ostvarenja „*zajedničkih ideala*“, što je također naišlo da odobravanje *Hrvatstva* (HRV 196 [1906]).

Drugi događaj, koji je skupini oko *Hrvatstva* dao priliku da jasno izrazi svoju južnoslavensku i općeslavensku orijentaciju, bio je svesokolski slet, koji je kao velika popratna manifestacija gospodarske izložbe početkom rujna 1906. održan u Zagrebu. Na toj su gimnastičkoj priredbi, uz Sokolove iz Hrvatske, sudjelovali i predstavnici sokolskih društava iz Bosne i Hercegovine, Srbije, Češke, Poljske i Bugarske. Tim su povodom doputovali u Zagreb i neki političari, između ostalih i češki političar Klofač, ljubljanski gradonačelnik Hribar, praški gradonačelnik Srb te slovački političar Hodža. Manifestacija je dakle, imala jasno izraženu političku tendenciju. U opširnom je uvodniku pod naslovom „*Svečani dani*“ *Hrvatstvo* sa zanosom pisalo o zagrebačkom okupljanju „*slavenske braće iz svih krajeva, koje je plodna slavenska majka napučila*“. Slaveći okupljanje slavenskih gimnastičara i političara u Zagrebu, autor je spomenutog teksta, između ostaloga, istaknuo da se „*...upravo hrvatski ogranak velikog slavenskog stabla odlikovao djelotvornom ljubavi prema svojoj braći. Upravo on je nebrojeno puta pokazao, kako umije i žrtve pridonašati za ideju slavenske uzajamnosti. Te se stare i častne tradicije nisu izgubile, one traju i sada*“ (HRV 200 [1906]). Očita je, dakle, bila želja skupine oko *Hrvatstva* naglasiti da ideja o slavenskoj uzajamnosti u hrvatskom narodu, odnosno u hrvatskoj politici nije samo stvar tradicije, nego je na određeni način još uvijek prisutna i to ne samo na ideološkoj već i na praktičnoj razini.

Obraćajući se sudionicima svesokolskoga sleta, *Hrvatstvo* je u prvom redu pozdravilo braću iz „*srodne nam po krvi i jeziku Srbije*“, izrazivši pritom nadu

da će se Srbi za vrijeme svog boravka u Zagrebu uvjeriti „kako Hrvati ljube svoju pravu i iskrenu braću“. Uslijedio je zatim pozdrav Slovincima, no tom je prilikom, za razliku od dobrodošlice upućene Srbima u kojoj nije bilo ni spomena o političkoj suradnji, *Hrvatstvo* naglasilo potrebu za hrvatsko-slovenskom vezom koja ne bi bila samo od kulturnoga nego bi bila i od političkog značaja. „*Ne braćo Slovenci, ne samo kulturna zajednica mora biti našim ciljem, već tiesno i iskreno bratstvo – zajednička budućnost*“. Jer, „*samo u tiesnom bratskom zagrljaju budućnost nam ljepša cvate, samo jedan uz drugoga mi ćemo pobijediti. Bez vas mi nikud i nikamo, s vama svuda. Da, vi ste nam najbliža braća, od koje nikoga više ne volimo*“ (HRV 200 [1906]). Iz svega što je dosad napisano, jasno je da je skupina oko *Hrvatstva* i dalje zastupala shvaćanje da jugoslavizam – kad je o svim ostalim južnoslavenskim narodima, osim Slovenaca, riječ – može barem zasada funkcionirati samo u kulturnom smislu, odnosno da je na političkoj razini južnoslavenska ideja ostvariva samo sa Slovincima.

Manifestacija slavenske i južnoslavenske uzajamnosti koja se početkom rujna odigrala u Zagrebu, a kojoj su prisustvovali i neki istaknuti predstavnici Hrvatsko-srpske koalicije, izazvala je – kao što se moglo i očekivati – gnjev velikoaustrijškoga kruga, koji ju je – povezavši je s kongresom jugoslavenskih književnika koji se nedavno održao u Beogradu – okarakterizirao kao izrazito protumonarhijsku i antidinastičku, optuživši pritom Koaliciju da radi na slabljenju ako ne i na rušenju države. U komentaru uvodnika, objavljenog tim povodom u *Reichspostu*, posebno su osuđeni Harambašić i Đalski, koji su sudjelovali i na kongresu jugoslavenskih književnika. Nedopustivo je, pisao je list bečkih kršćanskih socijala, da se istaknute ličnosti iz Hrvatske bratime s predstavnicima zemlje s kojom je Monarhija u sukobu (RP 199 [1906]). Moguće je pretpostaviti da je redakcija *Reichsposta* s negodovanjem dočekala pisanje *Hrvatstva* o svesokolskom sletu i njegovo oduševljenje za ideju slavenske uzajamnosti i južnoslavenske suradnje, no u ime suradnje list se na njegova stajališta tom prilikom nije osvrnuo. Očito je prevladalo uvjerenje da događaj treba iskoristiti prije svega za napad na Koaliciju, a da se skupini koja predstavlja potencijalnog suradnika ponešto može i oprostiti

Svesololski je slet bio izrazito negativno primljen ne samo u bečkom nego i u peštanskom središtu. Naime, glede gledanja na „panslavizam“ vladajuća Mađarska koalicija nije se nimalo razlikovala od velikoaustrijškoga kruga. I za bečke i za peštanske političke čimbenike ideja o međusobnoj suradnji slavenskih odnosno južnoslavenskih naroda, makar i na kulturnom planu, činila se krajnje opasnom. Stoga je razumljivo da je događaj u Zagrebu negativno odjeknuo u mađarskom tisku, pogoršavajući ionako već zategnute odnose Mađarske koalicije s Hrvatsko-srpskom koalicijom (GROSS 1960, 114). Nije stoga slučajno da je Supilo svesokolski slet u jednom privatnom pismu ocijenio kao politički štetnu akciju koja Koaliciji, koja je tek došla na vlast, može zadati popriličnih problema (GROSS 1960, 114). No, vodstva koalicijskih stranaka očito nisu dijelila njegovo

mišljenje. Cjelokupni je koalicijski tisak pozdravljao, naime, svesokolski slet, koji će međutim uskoro utjecati na događaje poprilično nepovoljne za politiku „novoga kursa“ i njezine protagoniste (GROSS 1960, 115). Naime, prilikom povratka dalmatinskih Sokola, došlo je u Rijeci a potom i u Zadru do sukoba Hrvata s Mađarima odnosno s Talijanima (GROSS 1960, 114-116). Incidenti o kojima je riječ štetili su politici „novoga kursa“ koja je, kao što znamo, počivala na ideji suradnje Hrvata s Mađarima ali i s Talijanima.

Bilo je predvidivo reagiranje skupine oko *Hrvatstva* na međunacionalne sukobe u Rijeci i u Zadru. Već na prvu vijest o incidentima, *Hrvatstvo* je objavilo tekst u kojemu je odapelo strelicu u smjeru Hrvatsko-srpske koalicije, odnosno politike „novoga kursa“. Izvještavajući o protuhrvatskim ispadima riječkih i zadarskih mađarona i talijanaša, *Hrvatstvo* je događaj prikazalo kao logičnu posljedicu nastojanja pobornika politike „novoga kursa“ da se ostvari politička suradnja s Mađarima, odnosno s Talijanima. Dok je u Hrvatskoj i Dalmaciji dominirala „čista pravaška ideja“, podvlačilo je *Hrvatstvo*, takvi ispadi nisu tobože bili mogući. „*Ali od kada se je novi kurz stao na sve strane bratimiti i trafikovati sa onim minimumom, od kojega niti jedan narod ne može niti jote popustiti, (...) od tada su eto sve te tudjinske tendencije postale tako ne samo slobodne, već upravo provokativne, da se već ne dadu podnositi*“. Od Hrvatsko-srpske koalicije, odnosno od hrvatske vlade list je pritom zatražio da reagira krajnje energično i odlučno (HRV 202 [1906]).

Incident u Rijeci i u Zadru potaknuo je mađarsku političku javnost na burnu reakciju. Gotovo unisono, s izuzetkom listova bliskih Kossuthovoj Nezavisnoj stranci, mađarsko je novinstvo optuživalo koalicijsku vladu zbog njezine izrazito „slavenofilske“ orijentacije, koja je u krajnjoj liniji tobože i dovela do međunacionalnih sukoba. Prema pisanju mađarskih novina, Riječka rezolucija, odnosno politika suradnje Mađara s Hrvatima štetna je za mađarske nacionalne interese. Ona, naime, ne omogućava izgradnju Ugarske kao mađarske države i stoga je valja napustiti. Prozivajući glavne pobornike politike suradnje s Hrvatima na čelu s Kossuthom, mađarski je tisak Riječku rezoluciju stao predstavljati samo kao spisak želja s hrvatske strane, dakle, kao izjavu koja za Mađarsku koaliciju ne predstavlja dokument obvezujućeg značaja (OB 236-238 [1906]).

Razumije se da ni velikoaustrijski krug nije propustio priliku reagirati na događaje u Rijeci i Dalmaciji, tim više što je nakon hrvatsko-talijanskog sukoba u Zadru došlo do demonstracija u pojedinim dalmatinskim gradovima (GROSS 1960, 115). Iako je načelno osuđivao sukobe i nemire koje su proizveli, *Reichspost* se nije niti trudio prikriti zadovoljstvo činjenicom da je riječ o događajima koji su opteretili ionako već zategnute odnose Hrvatsko-srpske i Mađarske koalicije (RP 204 [1906]). Osim toga, glasilo bečkih kršćanskih socijala isticalo je da su meta napada bili upravo oni koji se zalažu za odvajanje Dalmacije od austrijskog dijela Monarhije i za njezino priključenje Hrvatskoj. Pišući o pobornicima po-

litike „novoga kursa“ kao o glavnoj opasnosti za jedinstvo carevine, *Reichspost* je izrazio uvjerenje da će nakon spomenutih događaja politika utemeljena na Riječkoj rezoluciji zacijelo doživjeti potpuni debakl i u banskoj Hrvatskoj i u Dalmaciji, između ostaloga i zbog neminovnog jačanja proaustrijski odnosno protumađarski orijentiranih političkih snaga. U sukobu između Austrije i Ugarske koji, prema tvrdnjama *Reichsposta*, još nipošto nije okončan i koji dapače, tek predstoji, hrvatska bi se politika ubuduće trebala rukovoditi načelom neutralnosti (RP 205 [1906]). Svojim je pisanjem *Reichspost* u biti poticao Franka, odnosno Starčevićovu hrvatsku stranku prava da pojača svoje napade na Koaliciju, što se i dogodilo (GROSS 1960, 118). Skupina oko *Hrvatstva*, kao što ćemo uskoro vidjeti, također nije ostala gluha na sugestije velikoaustrijskog kruga.

Tendenciozno vođena istraga protiv izazivača protuhrvatskih izgređa na Rijeci koja je išla za tim da se pronađu dokazi kako su za nemire odgovorni zapravo isključivo riječki Hrvati, davala je priliku protivnicima Hrvatsko-srpske koalicije u zemlji i izvan nje da se raspišu o politici „novoga kursa“ kao izrazito štetnoj. Protivnici politike „novoga kursa“ s hrvatske su strane, na čelu sa Starčevićevom hrvatskom strankom prava, pisali upotrebljavajući već poznate optužbe: u prvom redu optužbu kako je riječ o politici koja je pogubna za hrvatske nacionalne ciljeve jer, zagovarajući suradnju s Mađarima i Srbima s jedne te suradnju s Talijanima s druge strane, dovodi hrvatski narod u podređen položaj. U tom je duhu pisalo i *Hrvatstvo*, prateći rezultate istrage i akcije hrvatske vlade odnosno Hrvatsko-srpske koalicije i sekundirajući *Hrvatskom Pravu* Frankove stranke (HRV 203, 205, 207 [1906]). Razumije se da potezi što ih je hrvatska vlada odnosno Hrvatsko-srpska koalicija povukla nisu naišli na razumijevanje skupine oko *Hrvatstva*.

Naime, izvršni odbor Hrvatsko-srpske koalicije, koji se sastao odmah nakon nereda u Rijeci, prihvatio je prijedlog saborskog predsjednika Medakovića da se od mađarskog ministra predsjednika Wekerlea energično zatraži da se „*povriedjenomu hrvatskomu osjećaju pribavi dolična zadovoljština, i da se odlučno stane na put napadajima na život i imetak hrvatskoga pučanstva na Rijeci*“. Sličan je zahtjev mađarskom premijeru istovremeno uputila i hrvatska vlada. Postupak Hrvatsko-srpske koalicije, koji je u danoj situaciji bio posve primjeren, nije međutim bio po ukusu skupine oko *Hrvatstva*. Reagirajući uvodnikom na njega, u kojem se inače proricao skori slom politike „novoga kursa“, *Hrvatstvo* je prigovaralo Koaliciji i hrvatskoj vladi što su svoje zahtjeve temeljile isključivo na povrijeđenom nacionalnom osjećaju umjesto da se pozovu na hrvatsko državno pravo. S tim u vezi *Hrvatstvo* je ustvrdilo kako je upravo činjenica da je u zahtjevu Wekerleu hrvatsko državno pravo posve prešućeno pokazatelj da je i Koaliciji i hrvatskoj vladi ponajprije bilo stalo da se svojom reakcijom ne zamjeri Mađarima. Pritom je list insinuirao da je njihova intervencija zapravo iznuđena, to jest da do nje možda ne bi niti došlo da incidenti nisu shvaćeni kao potencijalan izvor jačanja protumađarskog raspoloženja u hrvatskoj javnosti. *Hrvatstvo* je pritom jedva

uspijevalo prikriti zadovoljstvo što mađarska vlada nije na intervenciju Koalicije reagirala nikakvom službenom izjavom. U tome list je, dakako, vidio samo još jedan od signala skorog poraza politike „novoga kursa“ (HRV 208 [1906]).

Osim izjave, koja je uslijedila neposredno nakon incidenta na Rijeci, Hrvatsko-srpska koalicija, nezadovoljna načinom na koji teče istraga, na Supilov je prijedlog uputila mađarskoj vladi zahtjev da se istraga oduzme riječkoj policiji i povjeri jednom državnom službeniku koji će postupati nepristrano. U protivnome, Koalicija je spremna zamrznuti suradnju s mađarskom vladom ali ne i prekinuti sporazum s Mađarskom koalicijom (GROSS 1960, 115). Zanimljivo je, međutim, da skupina oko *Hrvatstva* na taj istup Hrvatsko-srpske koalicije uopće nije reagirala. No, zato je oštro napala Supilov poziv riječkim Talijanima da, bez obzira na incidente, ne dovedu u pitanje ideju o hrvatsko-talijanskoj suradnji. Naime, predosjećajući da bi sukobi riječkih Hrvata s Talijanima općenito mogli opasno ugroziti politiku „novoga kursa“, što se uostalom kasnije pokazalo točnim, Supilo je u *Novom Listu* objavio uvodnik pod znakovitim naslovom „*Udaraj, ali slušaj*“, u kojemu je izrazio stajalište da nedavni sukobi ipak ne bi smjeli ugroziti mogućnost zajedničkoga političkog istupanja Hrvata i Talijana koji u njemačkom „Drangu“ imaju zajedničkoga i glavnoga neprijatelja (NL 208 [1906]). *Hrvatstvo* se, naravno, tomu suprotstavilo, ističući kako incidenti u Rijeci i Dalmaciji pokazuju da s Talijanima ne odlazi u obzir nikakva suradnja, nego samo „*ljuta borba*“. Hrvati, barem zasada, nemaju nikakva razloga bez „*kompencacija*“ braniti od Nijemaca ugrožene talijanske nacionalne interese. A budući da za bilo kakve „*kompencacije*“ s talijanske strane, to jest za njihovo odustajanje od iredentističke politike u Dalmaciji, nema nikakvih izgleda ni u budućnosti, s njima suradnja nije ni stvar perspektive (HRV 209 [1906]).

III.

Incidenti u Rijeci i Dalmaciji ostavili su traga na politiku „novoga kursa“. Nakon njih političko je primirje između Talijana i Hrvata prekinuto, a istovremeno je došlo i do zaoštavanja odnosa između Italije i Austro-Ugarske koje su se, premda još uvijek saveznice, postupno sve žešće stale sukobljavati oko interesa na Jugoistoku Europe (GROSS 1960, 116). Razumije se da je to koristilo vrhovima Monarhije i velikaustrijskom krugu koji se u to vrijeme pripremao za obračun s politikom „novoga kursa“.

Vojni manevri u Dalmaciji, koji su zbog vijesti da će Franjo Josip svoj boravak u toj pokrajini iskoristiti kako bi posjetio Trebinje, izazvali su veliku pozornost ne samo u Hrvatskoj nego i diljem Monarhije i izvan nje. Održani su sredinom rujna u blizini otoka Mljeta. Međutim, vladar se na njima nije pojavio. Svoj put u Dalmaciju Franjo Josip je iz političkih razloga otkazao u posljednji trenutak.

Umjesto njega u Dalmaciju je otputovao prestolonasljednik Franjo Ferdinand, koji je tom prilikom osim Visa posjetio Dubrovnik i Zadar. Skupina oko *Hrvatstva* pratila je prestolonasljednikovo kretanje po Dalmaciji s dužnom pažnjom, ali bez posebno iskazanog oduševljenja za budućeg vladara (HRV 206, 210, 212 [1906]). Budući da nije bilo govora da bi Ferdinand posjetio jedinice austrougarske vojske u Bosni i Hercegovini, njegovo putovanje nije niti pružalo priliku za raspravu o budućnosti spomenutih pokrajina. No, unatoč tomu potkraj rujna, kad su manevri već bili završeni, *Hrvatstvo* se odlučilo objaviti uvodnik pod naslovom „*Kako izgleda suverenitet Turske na Bosnu?*“, nanovo načevši već spomenutu temu.

Naime, prema pisanju *Hrvatstva*, Berlinski kongres je 1878. zapravo potpuno dokinuo suverenitet Osmanskog Carstva nad Bosnom i Hercegovinom. Doduše, u kongresnim dokumentima to nije izričito napisano, no već sama činjenica da je Austro-Ugarskoj izdana suglasnost za okupaciju, prema autoru, ukazuje kako je riječ samo o „*diplomatskom eufemizmu za gubitak suvereniteta Turske*“. Stoga se može tvrditi da je 1878. Bosna i Hercegovina došla u poseban pravni položaj. U prilog tvrdnji da je već s okupacijom Bosna i Hercegovina praktički izdvojena iz sastava Osmanskog Carstva, autor je naveo definiciju suvereniteta prema međunarodnom pravu koja kaže da je suverena zemlja samo ona koja samostalno vrši svoja prava na cijelom svom teritoriju, a Bosna i Hercegovina to očito nije. Prema tome, Bosna i Hercegovina već je faktički u sastavu Habsburške Monarhije, a ideju da se ona još ipak formalno nalazi pod suverenitetom Osmanskog Carstva mogu braniti samo oni koji žele obmanuti muslimane, to jest spriječiti ih da se eventualno ne odluče za „*vratolomno rješenje*“ (HRV 223 [1906]).

Iako nije izravno spominjao aneksiju Bosne i Hercegovine, navedeni tekst zapravo ju je zagovarao, štoviše, može se reći da ju je na određen način već proglasio gotovim činom. Objavljivanje članka u kojem se negira suverenitet Osmanskog Carstva nad Bosnom i Hercegovinom, autor je, što je svakako zanimljivo, opravdavao nastojanjem da se ne samo bosanski Hrvati nego i bosanski muslimani upoznaju s pravim stanjem stvari, to jest kako je isključena bilo kakva mogućnost da Bosna i Hercegovina ikada pripadne Srbiji (HRV 223 [1906]). Spomenuti je članak, kao i nedavne otvorene izjave *Hrvatstva* o aneksiji Bosne i Hercegovine, bio svakako objavljen s namjerom skupine oko *Hrvatstva* da se uzdrmaju odnosi između hrvatskog i srpskog dijela Koalicije. Naime, nakon incidenata u Rijeci i Dalmaciji skupina oko *Hrvatstva* otpočela je ponovno voditi otvorenu borbu protiv Hrvatsko-srpske koalicije. Pritom se služila i već isprobanom taktikom izazivanja razdora između srpskog i hrvatskog dijela Koalicije, kao i izazivanjem sukoba među njezinim članicama. *Hrvatstvo* je tijekom druge polovice rujna objavilo više članaka u kojima se odlučno zalagalo za raskid suradnje sa Srbima. Pritom list je Hrvatsko-srpskoj koaliciji prije svega zamjerao to što njezina politika prema Srbima tobože vodi prema priznanju Srba kao „*političkog naroda*“, što je naprosto nedopustivo s aspekta ostvarenja hrvatske državnosti kao temeljnoga hrvatskoga nacionalnog cilja (HRV 226, 227, 228 [1906]).

Sastavni dio borbe skupine oko *Hrvatstva* protiv Hrvatsko-srpske koalicije u spomenutom je razdoblju bio i pokušaj izazivanja secesije Hrvatske stranke prava, odnosno nastojanje da je napusti onaj dio svećenstva koji ju je podržavao. Stoga je *Hrvatstvo* iznova stalo optuživati Hrvatsku stranku prava da je ulaskom u Koaliciju zapravo odbacila svoj program iz 1894. godine (HRV 220-221 [1906]). Pitanje koje je *Hrvatstvo* postavilo, slijedi li Hrvatska stranka prava još uvijek program iz 1894. ili je od njega odustala, proizvelo je kraću ali prilično oštru polemiku s *Obzorom* i *Hrvatskom* koji su, razumije se, tvrdili da politika „novoga kursa“ koju je Hrvatska stranka prava prihvatila i koju nastavlja provoditi nije u suprotnosti s ciljevima zacrtanim iz programa 1894. godine (HR 220 [1906]). Odbacujući Zagorčevu interpretaciju prema kojoj političke ciljeve „novoga kursa“ valja prije svega shvatiti kao jednu od etapa u rješavanju hrvatskog pitanja, *Hrvatstvo* je, interpretirajući program iz 1894. kao trijalistički, naglašavalo da je u pitanju program koji ide za stvaranjem Velike Hrvatske kao treće jedinice u Monarhiji. Program iz 1894. jasno govori o sjedinjenju hrvatskih zemalja u jedno „samostalno državno tijelo“ ne u okviru Ugarske nego u okviru Habsburške Monarhije. Ideja o ujedinjenju hrvatskih zemalja u okviru Ugarske nije tobože ništa drugo doli realizacija velikomađarskog programa, kojem se prema svemu sudeći Hrvatska stranka prava, zajedno s ostatkom Koalicije, priklonila na veliko veselje i uz potporu Mađara, pisalo je *Hrvatstvo* (HRV 223 [1906]).

Vidjeli smo da je nakon pobjede Hrvatsko-srpske koalicije na izborima došlo do pregovora između koalicijskih stranaka i Starčevićeve hrvatske stranke prava oko mogućega zajedničkog istupa u Saboru. Prijedlog Koalicije bio je da Starčevićeva hrvatska stranka prava podrži u Saboru njezine prijedloge zakona koji bi liberalizirali i demokratizirali politički život u Hrvatskoj, a da se pritom suzdrži od postavljanja pitanja koja zadiru u domenu državnopravne problematike. Ubrzo je, međutim, postalo jasno da je posve iluzorno očekivati kako bi Frank doista bio spreman podržati Koaliciju u Saboru. No unatoč tomu, Starčevićeva hrvatska stranka prava tijekom ljeta nije formalno otkazala mogućnost suradnje s Koalicijom. Odlučila je to uraditi tek najesen, u razdoblju neposredno prije početka nove runde zasjedanja Sabora. Pritom, ne želeći preuzeti rizik eventualnoga gubitka podrške u javnosti, frankovci su krivicu za definitivno odbijanje suradnje nastojali svaliti na Koaliciju. U tom im je nastojanju skupina oko *Hrvatstva* spremno pritekla u pomoć. Naime, početkom listopada *Hrvatstvo* je, u dogovoru s vodstvom Starčevićeve hrvatske stranke prava, istovremeno s *Hrvatskim Pravom*, objavilo prepisku iz svibnja između izvršnog odbora Koalicije i izvršnog odbora Starčevićeve hrvatske stranke prava (HRV 226-227 [1906]). Komentirajući naknadno sadržaj objavljenih pisama, *Hrvatstvo* je svojoj čitalačkoj publici sugeriralo kako je posve razvidno da je Starčevićevoj hrvatskoj stranci prava naprosto nemoguće prihvatiti suradnju pod onim uvjetima koje nudi Hrvatsko-srpska koalicija. Model suradnje što ga je Koalicija predložila Starčevićevoj hrvatskoj stranci prava zapravo je istovjetan s

modelom što ga je Koalicija pokušala provesti dogovarajući svojedobno suradnju, odnosno fuziju sa skupinom oko *Hrvatstva*, naglašavao je list. „*Jednako, kako su onda zahtievali, da se odrekemo svoga programa, ili da ga na takav način suspendiramo, kao da smo ga se odrekli, zahtievaju sad gospoda i od Starčevićeve stranke prava, da svoj program suspendira*“ (HRV 228 [1906]).

Nekoliko dana kasnije, skupina oko *Hrvatstva* upustila se u još jednu sinkroniziranu akciju s frankovcima u cilju definitivnog otklanjanja njihove eventualne suradnje s Hrvatsko-srpskom koalicijom. Redakcija *Hrvatstva* prenijela je, naime, bez komentara dopis što ga je Starčevićeva hrvatska stranka prava uputila na adresu Koalicije. U spomenutom se dopisu stranačko vodstvo trudilo preciznije objasniti što ih je navelo na odluku da objave prepisku s vodstvom Koalicije. S tim je u vezi Starčevićeva hrvatska stranka prava naglasila kako je to uradila jer je očito da je Hrvatsko-srpska koalicija tobože posve krivo razumjela smisao njihova dogovora. U njezinoj se interpretaciji, naime, bit sporazuma iz svibnja 1906. sastoji samo u tome da je Starčevićeva hrvatska stranka prava obećala podršku Koaliciji glede provođenja „ustavnih reforma u slobodoumnom duhu“, ali se pritom nije obavezala na to da u Saboru neće otvarati pitanja državnopravnog značaja (HRV 230 [1906]). Razumijevanje što ga je skupina oko *Hrvatstva* pokazala za Frankovo otklanjanje suradnje s Koalicijom i pomoć koju mu je pružila bilo je, dakako, samo jedan u nizu jasnih pokazatelja visokog stupnja njezine bliskosti sa Starčevićevom hrvatskom strankom prava koja je, uostalom kao i *Hrvatstvo*, u svom tisku već ionako vodila rat s Koalicijom.

Osim što je nalazila razumijevanje za Frankovo odbijanje suradnje s Koalicijom, skupina oko *Hrvatstva* otvoreno je pozvala Hrvatsku stranku prava da se u Saboru pridruži Starčevićevoj hrvatskoj stranci prava. „*Neka se sporazume (Hrvatska stranka prava – M.S.) sa Starčevićevom strankom prava glede dnevnog reda. Ako se ovaj dosta pametno udesi, moći će glede svih '...slobodoumnih institucija...' zadovoljiti obavezama, koje imadu prema ostalim koaliranim strankama, a kad se ti zakoni obave, moći će uz Starčevićance zadovoljiti i onim obavezama, koje duguju svom programu*“. Pritom je *Hrvatstvo* podsjećalo Hrvatsku stranku prava na izjave njezina vodstva kako su liberalne reforme zapravo glavni razlog njezina ulaska u Hrvatsko-srpsku koaliciju (HRV 229 [1906]). Potičući Hrvatsku stranku prava da napusti Koaliciju, *Hrvatstvo* je između ostaloga isticalo da ona – okružena strankama s kojima se i sama ne slaže u mnogim pitanjima uključujući i ključno pitanje rješenja hrvatskoga nacionalnog pitanja – zapravo postaje nemoćna, premda je brojčano gledano najzastupljenija u Saboru (HRV 230 [1906]).

Teško je procijeniti koliko je skupina oko *Hrvatstva* vjerovala u mogućnost da Hrvatska stranka prava neposredno uoči jesenskog zasjedanja Sabora izvede obrat i prikloni se frankovcima. Da u to nije baš previše vjerovala, svjedoči i njezin zapravo naivni prijedlog na koji bi način Koalicija i Starčevićeva hrvatska stranka prava u posljednji čas ipak mogle naći zajednički jezik. Naime, *Hrvatstvo* je

pisalo kako bi u cilju postizanja suradnje s frankovcima Koalicija trebala odustati od zahtjeva da se Starčevićeva hrvatska stranka prava očituje o državnopravnim pitanjima. Umjesto toga, Koalicija bi se trebala zadovoljiti samo općenitom izjavom frankovaca da će odustati od pokretanja „*nekih pitanja*“. Pristajući na jednu takvu općenito neodređenu formulaciju, Koalicija bi frankovcima tobože dala garanciju da ni ona u Saboru neće pokrenuti nijednu temu koja bi Starčeviću hrvatsku stranku prava naprosto natjerala da reagira postavljajući na dnevni red neko od pitanja državnopravnog značaja (HRV 231 [1906]).

Dok je u hrvatskom tisku još uvijek trajala rasprava o tome može li i pod kojim uvjetima Koalicija računati na potporu Starčevićeve hrvatske stranke prava, peštanski *Pester Lloyd* objavio je članak koji je prilično uzburkao hrvatsku političku javnost. U listu se, naime, pojavio napis da je u Hrvatskoj na vidiku osnutak nove političke grupacije. Prema pisanju *Pester Lloyd*a, radilo bi se o stranci koja bi za osnovicu svoga programa imala Hrvatsko-ugarsku nagodbu, a na čelu bi joj bio grof Miroslav Kulmer. Vijest koju je, očito tendenciozno, lansirao mađarskom ministru predsjedniku bliski *Pester Lloyd* prenijela je potom osječka *Die Drau*, dodajući svoj komentar da se, prema svemu sudeći, radi o inicijativi koja dolazi iz redova hrvatskih veleposjednika i aristokracije, a koja ide za tim da se iz redova onih zastupnika Koalicije koji se protive Supilovoj politici i njegovu vodstvu formira politička skupina kojoj bi se mogli priključiti i zastupnici bivše Narodne stranke (HRV 232 [1906]).

Kalkulacije da bi se uoči skorašnjeg zasjedanja Hrvatskog sabora mogla osnovati nova stranka, o kojoj se u javnosti govorilo kao o „*agrarnoj*“ stranci, dio je tiska Hrvatsko-srpske koalicije odbijao kao neutemeljene i tendenciozne. Dio koalicijskog tiska nije, međutim, bio posve siguran u to neće li se nova stranka na kraju ipak osnovati. Tako je, primjerice, *Pokret* odlučno tvrdio da je vijest o osnutku nove stranke zapravo lansirana iz „*dinastije Frank*“ isključivo s ciljem stvaranja dojma kako unutar Koalicije vlada nesloga i kako je Koalicija nestabilna i neučinkovita, pa bi jedini tobožnji spas za Hrvatsku bio da vlast preuzme Starčevićeva hrvatska stranka prava (PO 231 [1906]). *Obzor* i *Novi Srbobran* pisali su kako je, doduše, točno da aristokracija i veleposjednici imaju ambiciju politički se organizirati, no odbijali su mogućnost da bi u tome mogli sudjelovati zastupnici Koalicije. Prema tome, ako se stranka i pojavi, ona neće štetiti Koaliciji (OB 232 [1906]). Glasine o osnutku „*agrarne*“ stranke najviše su izgleda uznemirile Hrvatsku stranku prava. Uzimajući ih s ozbiljnošću, njezina se *Hrvatska* oštro okomila na težnju plemstva da se politički organizira, predbacujući mu, između ostaloga, potpuni nedostatak osjećaja za opće interese i za zajedništvo (HR 232 [1906]).

U raspravu glede osnutka „*agrarne*“ stranke nešto je jasnoće unio razgovor suradnika zagrebačkog *Agramer Tagblatta* s Kulmerom. Prema Kulmerovim izjavama, vijest o osnutku stranke pojavila se nakon svečanog otvorenja osječke tvornice šećera kada se on obratio okupljenim poduzetnicima iznijevši ideju da

se u Hrvatskoj u skoroj budućnosti stvori stranka koja bi ih okupljala. No, Kulmer je istaknuo je da je pritom imao isključivo na umu stvaranje grupacije koja bi se bavila gospodarskim, a ne političkim pitanjima. Štoviše, izričito je odbio tumačenje da razlog za osnivanje nove stranke treba tražiti u pokušaju slabljenja Koalicije. Uostalom, prema Kulmeru, radilo se samo o nabačenoj ideji. Stoga je moguće da se uopće ne stvori nikakva stranka, nego samo „*savez gospodara*“, odnosno neka vrsta interesne udruge koja bi, prema njegovim riječima, zastupala interese veleposjednika, industrijalaca, trgovaca i uopće svih koji aktivno sudjeluju u gospodarskom životu uključujući i obrtnike i seljaštvo. S tim je u vezi Kulmer odlučno odbio tumačenje da bi grupacija za koju se zalaže bila „*konzervativno feudalna*“. Međutim, svojim izjavama Kulmer ipak nije posve raščistio dvojbe o kakvoj se inicijativi radilo. Ostalo je, naime, i dalje nejasno kakva bi to bila stranka koja bi u političkom životu, štoviše u Saboru, istupala isključivo u vezi s gospodarskom problematikom (HRV 233 [1906]).

Moguće da je i to bio jedan od razloga zbog kojih je *Hrvatstvo* i nakon Kulmerovih izjava ostalo uvjereno da je sasvim realno očekivati osnutak „*agrarne*“ stranke. Dakako da je glasine oko osnutka nove stranke a na štetu Hrvatsko-srpske koalicije skupina oko *Hrvatstva* svrstavala u prilog borbi protiv svoga političkog protivnika, logično je stoga bilo da ih je u komentirala kao vjerodostojne. Doduše, skupina oko *Hrvatstva* pritom je podvlačila da joj ideja o osnutku nove stranke nije ni najmanje bliska, unatoč tomu što se tobože radi o stranci koja bi najviše naštetila njezinoj najvećoj protivnici Hrvatskoj stranci prava koja bi, uostalom, za njezinu eventualnu pojavu u hrvatskom političkom prostoru snosila najveću odgovornost. Hrvatska stranka prava, pisalo je *Hrvatstvo*, uporno je pokušavala nemoguće: uvjeriti hrvatski narod u svoje pravaško opredjeljenje, a Mađare u svoju naklonost. U tome, naravno, nije uspjela, ali joj je pošlo za rukom da kao koalicijski partner sruši Narodnu stranku. Međutim, nakon što je nestalo „*starih mađjarona*“, Koalicija je ostala bez konkurenata koji bi bili u stanju ozbiljno se nadmetati s njom za naklonost Mađara, pa je razumljivo da ih oni nanovo pokušavaju stvoriti kako bi mirno mogli nastaviti vladati Hrvatskom. Osnuje li se „*agrarne*“ stranka, upozoravalo je *Hrvatstvo*, u Hrvatskoj će iznova započeti „*ta nesretna utakmica za mađjarsku milost i prijateljstvo*“ (HRV 235 [1906]).

Bojazan skupine oko *Hrvatstva* da bi se nagađanja o osnutku nove stranke čiji bi se program, kako se govorilo, temeljio na Hrvatsko-ugarskoj nagodbi, imala je podlogu i u tome što su pobornici katoličkog pravaštva i dalje, doduše ne više tako glasno i često kao ranije, zagovarali koncept politike „*dvaju tabora*“. S tim je u vezi *Hrvatstvo* naglašavalo da se političke strukture i odnosi snaga u Hrvatskoj nipošto ne bi smjeli mijenjati, nego bi sve moralo ostati kakvo jest, što je za skupinu oko *Hrvatstva* konkretno značilo: na jednoj strani Starčevićeva hrvatska stranka prava kao jaka radikalna opozicija, a na drugoj strani Hrvatsko-srpska koalicija s vladom bez homogene i bez bezuvjetno pouzdane većine u Saboru. U

političkim je kombinacijama skupine oko *Hrvatstva* Koalicija, dakako, morala ostati heterogena i međusobno sukobljena (HRV 198 [1906]). Nije stoga slučajno da je skupina oko *Hrvatstva* oštro reagirala na članke koje je sredinom listopada objavio *Novi List*. U spomenutim je napisima Supilo, naime, iznosio mišljenje da bi za efikasno provođenje politike „novoga kursa“ možda ipak bilo korisno pokušati u Saboru stvoriti kompaktnu „rezolucionašku“ većinu (NL 233, 234 [1906]). Upozoravajući svoju čitalačku publiku na Supilove tekstove, *Hrvatstvo* je tumačilo da se Supilo zapravo zalaže za stvaranje „rezolucionaške stranke“, koja bi za Hrvatsku bila krajnje opasna, jer bi bila eksponent mađarske vlade. Ona bi, prema interpretaciji lista, priznavala doduše Hrvatsko-ugarsku nagodbu, ali ne i cjelokupnost Habsburške Monarhije. Njezina bi osnovna zadaća bila, dakle, boriti se za personalnu uniju, to jest za odvajanje Ugarske od Austrije. „*Ovakova većina bit će oni martolozi mađarskoga parlamenta, kada se opet zarati sa krunom, koji će morati prvi na pokolj i koji će imati da služe kao dokaz i našoj i slavenskoj braći u Austriji i prejasnoj dinastiji da je hrvatski narod najljući neprijatelj i dinastije i monarhije*“ (HRV 236 [1906]). S tim je u vezi skupina oko *Hrvatstva* intenzivirala i svoje napade na Supila osobno, premda su oni ionako bili razmjerno česti. Kao središnju ličnost Hrvatsko-srpske koalicije, skupina oko *Hrvatstva* doživljavala ga je kao političara koji je jedini u stanju držati na okupu Hrvatsko-srpsku koaliciju, pa ga je s vremena na vrijeme pokušavala na različite načine ocrniti, prikazujući ga, između ostaloga, kao najvećeg mađarona. „*On propagira ideju, da Hrvati moraju podpomagati Mađare u njihovoj politici, za koju danas svaki pametan znade i priznaje, da je uperena proti obstanku monarhije, a pritom ne ograničuje ničim tu svoju ideju*“, to jest ne postavlja Mađarima nikakve uvjete (HRV 238 [1906]).

Unatoč tomu što se u ranu jesen 1906. skupina oko *Hrvatstva*, kao što smo uostalom i napisali, čvrsto postavila uz bok Frankove Starčevićeve hrvatske stranke prava nagovijestivši Koaliciji nesmiljenu borbu, njezin su odnos s frankovcima i dalje obilježavale povremene trzavice. Jedna od njih bio je i sukob do kojega je potkraj listopada došlo u povodu izjava koje su pale u skupštini koju je organizirala frankovačka sveučilišna omladina. Na toj su skupštini mladi frankovci, naime, oštrim riječima osudili klerikalizam. Izjave koje su se mogle tom prilikom čuti navele su skupinu oko *Hrvatstva* na reakciju. Naglasivši da je Frankova omladina, osuđujući klerikalizam, napala i „*katolički pokret u Hrvatskoj, naročito pako djelovanje našega lista*“, skupina oko *Hrvatstva* zatražila je od Franka, odnosno od stranačkog vodstva, da se o tome javno očituje. Zahtijevajući od Franka da iznese svoje stajalište o spornoj izjavi, *Hrvatstvo* je doduše i ovaj put nastojalo biti pomirljivo i blago u svojoj kritici političkog partnera. List je, naime, istaknuo da sporna izjava svakako nije razlog da se sa Starčevićevom hrvatskom strankom prava uđe u polemiku, no nije propustio priliku da pritom izrazi sumnju u nepoklapanje mišljenja mladih frankovaca i gledišta vodstva stranke (HRV 242 [1906]).

Na postavljeni zahtjev i blage insinacije *Hrvatstva* kako je odnos Starčevićeve hrvatske stranke prava prema katolicizmu ipak djelomično upitan, *Hrvatsko Pravo* reagiralo je prilično nervozno odbivši bilo kakvo izjašnjavanje u vezi sa spornom izjavom i predbacivši usput skupini oko *Hrvatstva* da stranci tendenciozno imputira protukatoličko usmjerenje nastojeći na taj način isprovocirati sukob. Odgovarajući na pisanje *Hrvatskog Prava* skupina oko *Hrvatstva* ostala je kod toga da je zahtjev što ga je uputila stranačkom vodstvu bio i logičan i posve opravdan. Međutim, istaknula je da na njemu zbog „dobroga sporazumka“ ipak neće dalje inzistirati. Usput, list je dao izjavu koja ne samo da je indikativna za karakter odnosa između skupine oko *Hrvatstva* i Starčevićeve hrvatske stranke prava nego i ukazuje na glavni razlog povremenim čarkama između *Hrvatstva* i *Hrvatskog Prava*. Riječ je o izjavi koja glasi: „Što se tiče izazivanja, to moramo ipak nekoliko rieči progovoriti. Mi rado priznajemo, da stranka, koja od vjerskog stanovišta posve abstiniira, u Hrvatskoj imade svoj *raison d'être*, te nismo nikada ni u snu na to pomišljali, da 'pofurtimašimo' Starčevićevu stranku prava. Ali što od stranke, koja sa vjerom ne će da imade posla, možemo i moramo očekivati, jest to, da u tom bude dosljedna“ (HRV 246 [1906]). Drugim riječima, ako se Starčevićeva hrvatska stranka prava, iz političkih razloga, odbija opredijeliti kao katolička, ona bi trebala prema katolicizmu imati posve neutralan odnos, to jest ne bi trebala istupati ni za ali niti protiv njegovih interesa.

Zanimljivo je inače primijetiti da je skupina oko *Hrvatstva* u slučaju Starčevićeve hrvatske stranke prava bila spremna odustati od svoga, uostalom, često proklamiranog stajališta da ne može postojati vjerski neutralna politička grupacija. Štoviše, samo nekoliko dana ranije, *Hrvatstvo* je objavilo članak o odnosu vjere i politike u kojem se usprotivilo shvaćanjima da bi se u Hrvatskoj, „u zemlji eminentno katoličkim duhom prožetoj“, vjerskom momentu u politici moglo pridavati pasivno značenje. U programima političkih stranaka trebala bi stoga biti barem jedna točka u kojoj bi se isticala potreba očuvanja i obrane vjere. „Pravi“ katolici ne mogu se, naime, zadovoljiti samo time „da naši politički programi izričito ne napadaju naše katoličko osvjedočenje“. Odnos vjere i politike, dakle, mora biti aktivan i stoga što „prava religija, kao što je naša, pruža (...) neprevarljiva načela pravde i istine, na kojim politika kao na čvrstim temeljima gradi“. Politika i vjera moraju se stoga prožimati koliko je god to više moguće (HRV 243 [1906]).

IV.

Trzavica koja je krajem listopada izbila na relaciji između Starčevićeve hrvatske stranke prava i skupine oko *Hrvatstva* bila je zacijelo uvjetovana i činjenicom da su upravo u tom razdoblju tekle intenzivne pripreme da se skupina oko *Hrvatstva* konstituirala kao politička stranka, što Franku očito nije bilo po volji. Naime, ubrzo

nakon formiranja hrvatske vlade, prema svemu sudeći već je negdje tijekom druge polovice kolovoza 1906. skupina oko *Hrvatstva* i uopće pobornici katoličkog pravaštva, na čelu s krčkim biskupom Mahničem, započeli s realizacijom zamisli o osnutku katoličke političke stranke (HRV 192, 194 [1906]). Nakon pobjede politike „novoga kursa“ pristalice političkoga katolicizma pravaške orijentacije u katoličkoj su stranci vidjeli važnu polugu za slom političke koncepcije Hrvatsko-srpske koalicije. Međutim, odluka o osnutku katoličke stranke očito je bila ne samo proizvod situacije u zemlji nego i odgovor na sugestije koje su u tom smislu povremeno stizale iz Beča, od strane velikaustrijskog kruga, koji se pripremao za ofenzivu protiv politike „novoga kursa“ i u Dalmaciji i u banskoj Hrvatskoj i koji je tražio političko uporište u hrvatskim zemljama (GROSS 1960, 121-124).

Na glasine o mogućem skorom osnutku katoličke stranke, koje su se tijekom ljeta 1906. očito stale množiti, Supilov *Novi List* reagirao je potkraj kolovoza člankom „*Nova era i katoličko svećenstvo*“ u kojem je pozvao katolički kler banske Hrvatske i Dalmacije da prihvati politiku „novoga kursa“ navodeći pritom kao primjer poimence one istaknute predstavnike svećenstva, na čelu s Bauerom i Zagorcem, koji su ga podržavali (NL 189 [1906]). Zanimljivo je napomenuti da se skupina oko *Hrvatstva*, koja je inače promptno kritički reagirala upravo na pisanje *Novog Lista* a napose na tekstove samoga Supila, ovaj put nije polemički osvrnula na navedeni apel (HRV 192 [1906]). *List* je, naime, samo informirao svoju čitalačku publiku o Supilovu pozivu svećenstvu da se prikloni „novom kursu“ ali ga nije komentirao.

Osnutku prve katoličke političke grupacije u banskoj Hrvatskoj prethodilo je nekoliko akcija koje svjedoče o pokušaju organiziranja katoličkog pokreta kao podloge na koju bi se stranka mogla oslanjati. Naime, koncem kolovoza 1906. na Trsatu je, na inicijativu krčkog biskupa Mahniča i uz potporu nekih mu bliskih suradnika, održan sastanak na kojem se okupila klerikalno orijentirana omladina iz banske Hrvatske (HRV 192 [1906]). Glavni je cilj spomenutog okupljanja bio pokušaj organiziranja katoličke omladine. Skup je, nakon rasprave, usvojio odluku da se na svim hrvatskim srednjim i visokim školama osnuju kongregacije koje će promicati i poticati praktični vjerski život omladine. Osim toga zaključeno je da se na svim sveučilištima na kojima studiraju Hrvati, uključivši i zagrebačko, u što skorije vrijeme osnuju katolička studentska društva koja bi djelovala po uzoru na društvo „Hrvatska“ koje je prije nekoliko godina na Mahničevu inicijativu utemeljeno na Bečkom sveučilištu. Napokon, kad je riječ o osnutku katoličkih društava, usvojen je i prijedlog da se ona utemelje i na srednjim školama. Najvažnija je svakako odluka da se sva đačka i studentska katolička društva koja budu osnovana organizacijski povežu u „Savez katoličkog djačtva“, čije bi središnje glasilo bilo nedavno pokrenuti omladinski katolički časopis *Luč* (HRV 194 [1906]). Osim sastanka katoličke omladine organiziranog na Trsatu, u sklop akcija koje svjedoče o nastojanju da katolički pokret zaživi i u banskoj Hrvatskoj svakako

valja navesti i već spomenuti kongres jugoslavenske katoličke omladine koji se uz sudjelovanje Hrvata i Slovenaca održao u Ljubljani (HRV 196 [1906]).

U razdoblju intenziviranja priprema za osnutak katoličke stranke skupina oko *Hrvatstva* odlučila je, prema svemu sudeći, ne reagirati na napise u tisku u kojima se nijekala opravdanost političkog organiziranja katolika. Iznimka je u tom smislu razmjerno opširan, polemički intoniran osvrt na pisanje *Hrvatske krune*. Već je početkom kolovoza *Hrvatska kruna* objavila, naime, uvodnik u kojemu se raspravljalo o pitanju političkog organiziranja katolika u banskoj Hrvatskoj i Dalmaciji. Konstatiravši da skupine svećenstva koje se okupljaju oko zagrebačkog dnevnika *Hrvatstvo* i splitskog lista *Dan* predstavljaju svojevrsnu jezgru iz kojih bi uskoro mogle nastati katoličke političke grupacije, autor uvodnika u *Hrvatskoj kruni* ustvrdio je da bi osnutak katoličkih stranaka bio posve opravdan kad bi za njega postojali valjani razlozi. Međutim, prema njegovu mišljenju, takvi razlozi ne postoje. Uvodničar *Hrvatske krune* držao je, naime, da postojeće političke stranke u Dalmaciji, odnosno u banskoj Hrvatskoj sigurno mogu jamčiti očuvanje tradicionalne društvene uloge katolicizma i braniti pritom interese Katoličke crkve. Stoga, podvlačila je *Hrvatska kruna*, „*formacija strogo katoličkih stranaka niti je nuždna, niti je za naše prilike savremena*“ (HRV 199 [1906]).

S pisanjem *Hrvatske krune* skupina oko *Hrvatstva* nije se, dakako, mogla složiti. Pobjijajući njezino stajalište, *Hrvatstvo* je isticalo da i u Dalmaciji i u banskoj Hrvatskoj postoje itekako valjani razlozi da se katoličke stranke što prije osnuju. S tim u vezi skupina oko *Hrvatstva* upozorila je *Hrvatsku krunu* na sustavno jačanje „*naprednjaštva*“ koje je, između ostaloga, omogućila Hrvatska stranka prava, koja ga je svojedobno na određeni način njegovala, pridonijevši tako da se ono s vremenom proširi i po Dalmaciji. Nije, dakle, više riječ o nekom „*neznatnom potočiću*“, nego o fenomenu koji je na političkoj razini zastupljen s Hrvatskom naprednom strankom koja ima svoj dnevni list i svoje predstavnike u legislativnoj vlasti, to jest u Hrvatskom saboru. Prema tome, i u Dalmaciji i u banskoj Hrvatskoj katolička stranka postala je nužnost. Doduše, autor odgovora *Hrvatskoj kruni* priznao je da u političkom prostoru banske Hrvatske postoji stranka koja bi mogla ispuniti njezinu zadaću. Riječ je, dakako, o Starčevićевой hrvatskoj stranci prava. Međutim, frankovci, prema autoru, ipak nisu u stanju ustati u obranu katolicizma i Katoličke crkve na odgovarajući način jer su „*izključivo i skroz na skroz samo politička stranka*“. Naime, slijedeći svoje stranačke interese i zacrtane političke ciljeve, Starčevićeva hrvatska stranka prava mora ići na raznorazne kompromise. Ona iz političkih, uostalom posve opravdanih razloga jednostavno nije u stanju beskompromisno zastupati vjersko-crkvene interese (HRV 200 [1906]).

Pokušaj skupine oko *Hrvatstva* da uvjeri *Hrvatsku krunu* u nužnost osnivanja katoličkih stranaka u banskoj Hrvatskoj i Dalmaciji bila je u uskoj vezi s istovrsnim naporima velikoaustrijskog kruga, koji se u sklopu priprema za slamanje „*novoga kursa*“ u Dalmaciji ozbiljno angažirao na stvaranju katoličke stranke za

koju su, kako mu se činilo, u međuvremenu uvjeti bili sazreli. Koncem 1904. grupa svećenika koja se protivila pristajanju grupe oko dubrovačke *Crvene Hrvatske* uz politiku „novoga kursa“ osnovala je, uz podršku dubrovačkog biskupa Josipa Marčelića, *Pravu Crvenu Hrvatsku*. Okupljena skupina ne samo da je dijelila politička stajališta frankovaca nego je od 1906. izravno bila pod njihovim utjecajem. Financijski je skupinu oko *Prave Crvene Hrvatske* izravno pomagala bečka vlada na osobnu intervenciju Franje Ferdinanda. Skupina oko *Prave Crvene Hrvatske* predstavljala je, dakle, jezgru koja je mogla prerasti u stranku. No, problem u vezi s osnutkom katoličke stranke u Dalmaciji bio je u tome što su u Dalmaciji postojale još dvije klerikalne skupine, koje je trebalo pridobiti za ideju o osnutku katoličke stranke. Skupina koja se okupljala oko lista *Dan*, a koja je izražavala stajališta splitskog biskupa Filipa Nakića, bila je sklona ideji o stvaranju katoličke političke organizacije. Međutim, skupina oko *Hrvatske krune*, na čelu s Prodanom, tomu se protivila zastupajući shvaćanje da katolici, doduše, moraju organizirano djelovati, ali isključivo u organizaciji nestranačkog tipa. S tim u vezi *Hrvatska kruna* zalagala se za stvaranje kršćansko-socijalne organizacije koja bi ostala izvan okvira političke stranke (GROSS 1960, 120-125). Skupina oko *Hrvatstva*, kao što smo vidjeli, pokušala ju je uvjeriti u suprotno i tako pomoći stvaranju dalmatinske katoličke stranke.

Odgovor skupine oko *Hrvatstva* na pisanje *Hrvatske krune* koji je, što je zanimljivo, uslijedio gotovo punih mjesec dana nakon što je objavljen tekst na koji je reagiralo *Hrvatstvo*, imao je osim toga značenje potvrde glasina da su u tijeku ozbiljne pripreme za osnutak katoličke stranke u banskoj Hrvatskoj. Stoga je Supilo u *Novom Listu* početkom rujna ponovno otvorio to pitanje. U uvodniku „*Katolička politička stranka*“ on se, kao što se moglo i očekivati, još jednom oštro usprotivio ideji o njezinu osnutku, istaknuvši da katolička politička grupacija, ukoliko se doista stvori, ne samo da neće biti samostalna nego će biti u službi vrhova Monarhije, odnosno velikoaustrijskog kruga. Naime, hrvatski su biskupi, koji će neminovno kontrolirati stranku, „*sve sami magjaroni, bolje rekuć Austrijanci, dakle kamarilci*“, pisao je Supilo, plašeći se posve opravdano mogućnosti da velikoaustrijski krug u Hrvatskoj doista uskoro nađe uporište u obliku katoličke političke grupacije (NL 199 [1906]). Međutim, u skladu s vjerojatnom odlukom da, dok traju pripreme, polemički ne reagira na negativno pisanje o osnutku katoličke stranke, *Hrvatstvo* je na Supilove kritike samo kratko odgovorilo da će se katolička stranka, uoči li hrvatski narod za njom potrebu, svakako osnovati. Pritom je list, razumije se, opovrgavao Supilovu tvrdnju da ona neće biti samostalna. Ovisnost stranke o episkopatu, prema pisanju *Hrvatstva*, puka je besmislica jer se hrvatski biskupi tobože primarno ne bave politikom (HRV 201 [1906]). Interesantno je međutim da *Hrvatstvo*, odgovarajući *Novom Listu*, nije niti pokušalo negirati naklonjenost episkopata vrhovima Monarhije, odnosno politici velikoaustrijskog kruga.

Pripreme za pokušaj da skupina oko *Hrvatstva* preraste u katoličku stranku tekle su daleko od očiju javnosti i stoga ih je teško pratiti na osnovi analize pisanja *Hrvatstva*. Ipak, jasno je da su one okončane negdje potkraj listopada. Tada je, naime, *Hrvatstvo* objavilo poziv što ga je *Glas naroda*, list kršćansko-socijalne grupacije Hrvatske radničke zajednice, uputio za skupštinu koja se 7. i 8. studenoga 1906. trebala održati u Zagrebu. U pozivu je, između ostaloga, istaknuto da će se na skupštini ta kršćansko-socijalna grupacija transformirati u katoličku stranku. Iz komentara što ga je u povodu spomenutog poziva *Hrvatstvo* objavilo moglo se po prvi put nazrijeti kako je riječ o zajedničkoj inicijativi Hrvatske radničke zajednice i skupine oko *Hrvatstva*. Bilo je, prema tome, manje-više jasno da je osnutak pravaške stranke kršćansko-socijalnog usmjerenja gotova stvar. *Hrvatstvo* je, naime, tom prilikom pohvalilo ne samo namjeru Hrvatske radničke zajednice da postane strankom nego se raspisalo i o vrijednosti kršćansko-socijalnog učenja, naglasivši da je ono bitno i za rješavanje hrvatskoga nacionalnog pitanja (HRV 243 [1906]).

Nekoliko dana kasnije, list je objavio i uvodnik pisan u obliku dopisa, u kojem se uz ostalo od skupine oko *Hrvatstva* odlučno zahtijeva da se organizira kao stranka. Indikativno je da je dopis, što ga je navodno redakciji uputio izvjesni „učitelj iz provincije“ potrebu prerastanja skupine oko *Hrvatstva* u stranku, pravdao potrebom odlučne borbe protiv politike „novoga kursa“. Mišljenje autora bilo je, naime, da se „pravi“ katolici politici „novoga kursa“ ne mogu efikasno suprotstaviti samo uz pomoć političkog dnevnika, nego da svakako trebaju izravno stupiti na političku scenu. Jedino na taj način moguće je povesti uspješnu borbu protiv politike koja, prema autoru, vodi sustavnom „posrbljivanju“ Hrvatske. Stoga je na kraju dopisa istaknuto: „Najbolje će biti da izadjete vi sami kao stranka, a one povlaštene ‘pravaše’ pustite neka ih nosi voda i ljubav i vjera srpska! (...) Izadjite vi kao stranka, složite se sa Starčevićancima pa potjerajte ovu Supilovu metresu“, to jest Hrvatsko-srpsku koaliciju (HRV 253 [1906]).

Na kraju napomenimo i to da su se pripreme za osnutak prve katoličke političke grupacije u banskoj Hrvatskoj počele odvijati u atmosferi afere u vezi s navodnom istragom nad zagrebačkim nadbiskupom. Afera je izbila tijekom kolovoza nakon pisanja *Pokreta* koji je tvrdio da su konzervativni katolički krugovi, u prvom redu isusovci i dio konzervativnog slavonskog svećenstva, optužili Posilovića u Vatikanu zbog popustljivosti koju je pokazao glede donošenja zakona o interkonfesionalnim odnosima, odnosno zbog navodno neprijateljskog odnosa prema njihovom redu koji se tobože očituje u uskraćivanju odgovarajuće financijske potpore. Zbog toga se nadbiskup našao pod istragom. Kao vjerodostojnu, vijest o otvaranju istrage nad zagrebačkim nadbiskupom prenijeli su i neki drugi listovi, između ostalih i zagrebački *Agramer Tagblatt*, koji je pisao da je nadbiskup pristao na zahtjev vlade da ne pravi probleme oko donošenja interkonfesionalnog zakona u zamjenu za odobrenje da za visoku sumu novca proda neke šume koje

su, doduše, bile u vlasništvu nadbiskupije, no s kojima nadbiskupija nije mogla slobodno raspolagati. Osim toga, *Agramer Tagblatt* je pisao da su nadbiskupa Rimskoj kuriji, ali i nuncijaturi u Beču, prijavili zapravo „furtimaši“, dakle skupina oko *Hrvatstva*, nastojeći mu se revanširati za nedostatnu potporu akciji koju su proveli protiv donošenja zakona (HRV 173, 182, 184, 196 [1906]). Premda je *Hrvatstvo* negiralo tvrdnje o istrazi koja se, navodno, povelu protiv nadbiskupa, valja zamijetiti da list nije posebno odlučno branio Posilovića. Osim toga, nije mogao negirati činjenicu da je u Hrvatsku nedavno doista doputovao apostolski vizitator (HRV 182 [1906]).

Kraj priprema za osnutak katoličke stranke u banskoj se Hrvatskoj poklopio s vidljivim znakovima jačanja utjecaja velikoaustrijskog kruga. Krug koji se okupljao oko prestolonasljednika Franje Ferdinanda i redakcije *Reichsposta* počeo je još od ljeta 1906. jačati te od jeseni više nije bilo nikakve sumnje u rast njegova utjecaja. Naime, tada su za ministre u ključnim zajedničkim ministarstvima, odnosno na visoke položaje u vojsci imenovane osobe koje su ili pripadale krugu oko prestolonasljednika ili su mu bile veoma bliske. Konkretno, za ministra vanjskih poslova imenovan je Alois Aehrenthal, za ministra rata Franz Schonaich, a na čelo generalštaba ubrzo je postavljen Franz Conrad von Hotzendorf (GROSS 1960, 121-122).

Skupina oko *Hrvatstva* vrlo je pažljivo motrila uspon velikoaustrijskog kruga. Promjenu na čelu ministarstva vanjskih poslova i vojske *Hrvatstvo* je prokomentiralo kao znak mogućeg zaokreta u unutrašnjoj politici Monarhije. S tim u vezi list je izražavao mišljenje da će kruna prestatu s popuštanjem Mađarima. Štoviše, nadao se da bi zbog neumjerenih ambicija Mađarske koalicije u skorijoj budućnosti moglo ponovno doći do ozbiljne krize u odnosima između Beča i Pešte. Pritom je *Hrvatstvo* upozoravalo da se novi ministar rata javno deklarirao kao dosljedni pristalica dualizma, izjavivši da se zalaže za očuvanje zajedničke vojske. Procjenjujući, dakle, da bi uskoro moglo doći do ponovnog izbivanja krize dualizma i time do podizanja hrvatskog pitanja na razinu Monarhije, *Hrvatstvo* je nastojalo upozoriti pripadnike Hrvatsko-srpske koalicije da svakako o tome povedu računa. „Stoga neka paze naši političari dobro, kako se stvari razvijaju, te neka odveć demonstrativno ne grče svoju slabu šačicu proti onomu, pred kojim rekli bi više niti sami Mađari ne usudjuju se odveć brusiti“ (HRV 246-247 [1906]).

Slutnja da bi uspon velikoaustrijskog kruga mogao rezultirati ponovnim sukobom između bečkog i peštanskog središta navela je skupinu oko *Hrvatstva* da se nakon dužeg vremena iznova pozabavi pitanjem aktualnog uređenja Monarhije. U opširnom uvodniku posvećenog Austro-ugarskoj i Hrvatsko-ugarskoj nagodbi, *Hrvatstvo* je isticalo da su obje nagodbe u osnovi „nekakvo državnopravno nedonošće, nekakvi mišmaš, nekakvi državnopravni *lex imperfecta*, nekakva prolazna ‘činjenica’, koja ne može već po svojoj naravi biti kakvi definitivum“. Naime, u interpretaciji je lista odnos između Austrije i Ugarske takav da to nije ni realna

ni personalna unija. Takvo je stanje u biti neodrživo i zato vrhovi Monarhije moraju stvar riješiti na način da Mađare natjeraju na pristanak u realnu uniju koja bi jamčila jedinstvo Monarhije ili da im dopuste osamostaljenje Ugarske. Pritom je znakovito kako je list podvlačio to da bez obzira hoće li vrh Monarhije izabrati jedno ili drugo rješenje „*nije toliko pitanje prava koliko pitanje sile i moći.*“ Drugim riječima, Austro-ugarska nagodba samo je provizorij u povijesnom kretanju Ugarske prema personalnoj uniji, što je moguće spriječiti samo uporabom sile, što će se, prema svemu sudeći, uskoro i desiti. Slično je uostalom i s Hrvatsko-ugarskom nagodbom. Ona je, naime, također stvorila „*od Hrvatske nekakvu amfibiju, koja niti je pravo država niti provincija, ali može postati jedno i drugo. I tu je po srijedi više pitanje moći nego li pitanje prava*“, upozoravalo je *Hrvatstvo*, sugerirajući hrvatskoj politici da izvorište snage potraži u narodu i da se odlučno odupre Mađarima (HRV 245 [1906]).

Motreći iznova s povećanom pozornošću situaciju u Monarhiji, skupina oko *Hrvatstva* je kao glavne argumente u prilog svoje procjene o skorom rasplamsavanju krize dualizma – koja će, prema njezinim ocjenama, ovaj put zacijelo završiti nekim konačnim rješenjem, a ne provizorijem – navodilo predstojeću izbornu reformu u austrijskom dijelu Monarhije i pripreme za carinsko osamostaljenje Ugarske. Na toj je osnovi *Hrvatstvo* iznova stalo zaključivati da „*ideja federalizacije i ideja personalne unije vode u ovaj čas u našoj monarhiji pritajenu borbu*“ i da je samo pitanje vremena kada će ona postati otvorena. Pritom je list ukazivao da su Mađari na izjavu novog ministra vojske, koji je najavio skoro povećanje kontingenta regruta iz Ugarske, odgovorili da će to odobriti samo uz uvjet da vladar ispuni sve njihove vojne zahtjeve. Drugim riječima, sukob između Beča i Pešte mogao bi se obnoviti u najskorije vrijeme (HRV 260 [1906]).

Neposredno uoči početka zasjedanja Sabora, koje je bilo zakazano za 12. studenoga, skupina oko *Hrvatstva* ponovno je dala do znanja da čvrsto stoji uz Starčevićevu hrvatsku stranku prava. Štoviše, tom je prilikom neizravno najavila da će spremno podržati svaki potez frankovaca u Saboru. Naime, pišući o predstojećem radu Sabora koji je trebao provesti ustavne reforme u smislu liberalizacije i demokratizacije političkog života u Hrvatskoj, *Hrvatstvo* je naglasilo da, neovisno o tome kako će izgledati predložene liberalne reforme, one u cjelini uzevši zapravo i nisu osobito bitne. Sve da se radi i o „*najslobodumnijim*“ ustavnim reformama, one „*neće ništa drugo biti nego li nove igračke za obsjeniti prostotu i političku djecu u Hrvatskoj. I te nove 'stečevine', kojima će nas rezolucionaši obdariti, neće biti no ino do li nova sredstva, kojima će se služiti rezolucionaši da predobu za sebe narod*“. Jedino što je istinski bitno jest pokušati izmijeniti državnopravni položaj Hrvatske, za početak barem u formi zahtjeva za proširenjem nagodbene autonomije. Naime, dok tako dugo Mađari drže u rukama hrvatsku autonomiju, oni mogu dopustiti da se donesu svi mogući „*slobodumni*“ zakoni, no oni vrlo brzo mogu biti i ukinuti. Suprotstavljajući se stajalištu Koalicije da su upravo

ustavne reforme u liberalnom duhu bitna pretpostavka za rješavanje nacionalnog pitanja, *Hrvatstvo* je ukazivalo na važnost sučeljavanja s Mađarima, pri čemu je kao primjer odlučnosti iznova navodilo držanje Narodne stranke u razdoblju krize dualizma. Omalovažavajući nastojanje Koalicije da provede liberalne ustavne reforme skupina oko *Hrvatstva* nije im, međutim, željela negirati načelnu vrijednost, no isticala je da ona može doći do izražaja samo u slobodnoj državi. A u državi koja to nije, nezavisnost sudstva, sloboda tiska itd. samo su „*efemerne ustanove, koje drugi vjetar ako zadune, odnese kao lahku pljevu*“ (HRV 254 [1906]).

V.

Neposredno uoči početka zasjedanja Hrvatskog sabora, kao što je bilo i planirano, održana je u Zagrebu skupština na kojoj se Hrvatska radnička zajednica napokon povezala sa skupinom oko *Hrvatstva*. Proglasivši se strankom, Hrvatska radnička zajednica nazvala se *Hrvatskom kršćansko-socijalnom strankom prava*. Tako je u banskoj Hrvatskoj početkom studenoga 1906, u prilično uzburkanoj političkoj atmosferi, nastala još jedna, treća po redu, pravaška skupina. Prema pisanju *Hrvatstva*, skupština je bila dobro posjećena, premda nije bila javna. Zbog straha od mogućih sukoba sa socijalistima, koji su u vezi s Frankovom najavom opstrukcije Sabora pripremili pozivanjem radništva na demonstracije, kršćanski su se socijali odlučili, naime, za zatvoreni tip skupštine. Iako je u svom izvještaju *Hrvatstvo* posebno naglasilo da je skupštini, i to u velikom broju, prisustvovao onaj dio hrvatskog svećenstva koje se već dulje vrijeme zalagalo za osnutak katoličke stranke, list nije naveo niti jedno ime, iz čega valja izvući zaključak da se pozivu na skupštinu nije odazvao nitko od istaknutijih predstavnika katoličke hijerarhije. Vrlo je vjerojatno da su, kad je riječ o svećenstvu, na skupštinu došli samo simpatizeri skupine oko *Hrvatstva*, a tih nije bilo baš mnogo. Uostalom, iz reagiranja *Vrhbosne* na osnivačku je skupštinu moguće iščitati da se zapravo radilo o skromnom skupu.

O razlozima osnutka i ciljevima djelovanja Hrvatske kršćansko-socijalne stranke okupljenima je govorio Josip Lončarić, kojega je *Hrvatstvo* predstavilo kao simpatizera Hrvatske radničke zajednice. Kao glavni razlog za osnutak stranke, Lončarić je naveo pojavu širenja socijalističkih ideja među hrvatskim radništvom i seljaštvom, pri čemu je naglasio da se radi o društveno iznimno opasnim shvaćanjima. Naime, prema Lončariću, socijalisti propovijedaju „*zlo shvaćenu slobodu, bratstvo i jednakost*“, potičući na taj način, doduše neizravno, seljaštvo i radništvo na revoluciju. S obzirom na iznimno težak položaj najširih slojeva hrvatskoga društva, a napose seljaštva jer je seljak općenito gledano društveno marginaliziran, opasnost od toga da se on pobuni, prema Lončariću, nije za podcjenjivanje. Nova bi stranka imala, dakle, u prvom redu zadaću širenja kršćansko-socijalnog

učenja, a svojim bi djelovanjem spriječila eventualno izbijanje revolucije (HRV 256 [1906]).

Govoreći o širenju socijalističkih ideja u Hrvatskoj, Lončarić je pokušao objasniti zbog čega one nailaze na zamjetni odjek među seljaštvom. Prema njegovu tumačenju, objašnjenje leži u tome što su hrvatski socijalisti napustili seljaštvu inače antipatičnu „komunističku ideju“. Štoviše, hrvatski socijalisti tobože danas više ne teže niti „državi pravde i jednakosti“. Oni doduše i dalje nastupaju sa svojim standardnim parolama, no to su tek sredstva kojima se služe da bi postigli svoj osnovni cilj: odvojiti svijet od Boga u ime slobodnih zidara koji tobože teže da zavladaju svijetom. Naime, prema Lončariću, i u Hrvatskoj su, ali i drugdje, socijalisti postali u prvom redu „vojska, koju je slobodno zidarstvo izaslalo, da zavojshti na katoličku vjeru, na katoličko svećenstvo“. Za širenje socijalističkih ideja u Hrvatskoj Lončarić je prvenstveno okrivio društvene prilike. Naime, prema njegovoj ocjeni, hrvatski tisak, uključivši i onaj koji inače nema osobitih simpatija prema socijalnoj demokraciji, podupire tobože socijaliste, a čini to navodno samo zato što su socijalisti: „proti katoličkoj vjeri, jerbo su proti katoličkoj crkvi, jerbo su proti katoličkom svećenstvu“. Čak i dio tiska koji se ne bi mogao ocijeniti kao „bezvjerski“ neizravno pomaže širenju socijalističkih shvaćanja jer odbija zastupati katolička načela, odnosno kršćansko-socijalno učenje o reformi društva na temelju vjerskih principa (HRV 256 [1906]).

Odluku središnjeg odbora Hrvatske radničke zajednice da se nakon desetogodišnjeg postojanja preobrazi u političku stranku, Lončarić je objasnio predstojećom izbornom reformom, to jest mogućnošću da se i u Hrvatskoj uskoro uvede opće i jednako pravo glasa. Na taj će način i radništvo i seljaštvo postati politički čimbenik s kojim ubuduće valja računati, koji valja politički organizirati i usmjeravati. S tim u vezi Lončarić je izjavio da nova stranka nema namjeru obratiti se samo radništvu i seljaštvu nego i obrtnicima, odnosno svima koji istinski žele poboljšati materijalne i socijalne prilike najširih slojeva hrvatskog društva. Štoviše, prema Lončariću, nova bi stranka mogla i trebala postati općehrvatskom. S obzirom na značaj programa, ona će zacijelo „moći (...) okupiti sve Hrvate i pravaše, koji su voljni graditi budućnost hrvatskog naroda na temelju podpune državne samostalnosti i ujedinjenja Hrvatske pod previšnjim žezlom kuće Habsburške, a koji će uz to nastojati da u sve slojeve hrvatskoga naroda – u koliko je on narod katolički – prodru načela svete nam vjere katoličke“ (HRV 265 [1906]).

Nakon Lončarićeva govora, čiju razinu nije potrebno posebno komentirati, skupština je usvojila program koji se uz temeljna načela sastojao i od političkog, gospodarskog i vjersko-prosvjetnog dijela. U dijelu programa posvećena temeljnim načelima, nova je stranka na prvom mjestu, dakako, istaknula da će sva društvena i socijalna pitanja rješavati u duhu kršćansko-socijalnog učenja. Odmah potom, slijedila je izjava da će se zalagati za slogu Crkve i države kako bi se mogli zadovoljiti i duhovni i svjetovni interesi hrvatskog naroda. Osim toga,

najavila je kako će se zalagati za to da Crkva može djelovati u društvu, u skladu sa svojim poslanjem, posve slobodno i nezavisno. Iako je naglasila da „*stoji na demokratskim načelima*“, stranka je podvukla kako će nastojati da široki slojevi naroda „*pravedno učestvuju u zakonodavstvu, da tako uzmognu svoje vlastite interese sami zastupati*“. Drugim riječima, stranka će se ipak zalagati za proširenje, ali ne i za opće i jednako pravo glasa. Na kraju, nova kršćansko socijalna stranka podvukla je da je „*uvjerena, da svoje želje toli na polju političnom, toli na polju gospodarsko-socijalnom i prosvjetno-bogoštovnom može realizovati samo u slobodnoj i ujedinjenoj domovini Hrvatskoj pod žezlom previšnje habsburške dinastije*“. Na taj je način nova stranka kao svoj primarni cilj zapravo istaknula rješavanje hrvatskoga nacionalnog pitanja (HRV 256 [1906]).

U političkom dijelu programa, Hrvatska kršćansko-socijalna stranka prava je na prvom mjestu zatražila sljedeće: „*Čitavo društveno i državno uredjenje, te javno djelovanje ima se udesiti u duhu kršćanskih načela, međusobnoga bratstva, pravednosti i ljubavi*“. Prema tome, kao primaran cilj političke akcije koju kani voditi stranka je navela rekristijanizaciju društva, države i javnog života. Odmah je zatim najavila kako će se zalagati da „*hrvatski narod (...) bude politički i gospodarski samostalan i neodvisan, te ujedinjen u jednu državnu cjelinu sa braćom Slovincima*“. S tim u vezi, program se poziva na povijesno pravo hrvatskog naroda na državnu samostalnost, koje je uostalom „*ugovoreno sa previšnjom, a sada sretno vladajućom dinastijom*“. U vezi s rješanjem hrvatskoga nacionalnog pitanja, program Hrvatske kršćansko-socijalne stranke prava preuzeo je u cijelosti tekst programa hrvatske opozicije iz 1894. godine. No, budući da se program iz 1894. kretao između dualizma i trijalizma, trebalo ga je uskladiti sa zahtjevom za rješanjem hrvatskog pitanja u duhu trijalizma. Zato je u program Hrvatske kršćansko-socijalne stranke prava uključena i interpretacija one točke programa iz 1894. koja govori o položaju Hrvatske u okviru Habsburške Monarhije, odnosno o načinu rješavanja zajedničkih poslova. U programu iz 1894. stajalo je, naime, da će Kraljevina Hrvatska ravnopravno s Kraljevinom Ugarskom rješavati sve zajedničke poslove koji proizlaze iz Pragmatičke sankcije, pri čemu nije jasno napisano na koju se Pragmatičku sankciju misli. Tumačenje što ga sadrži program ističe da se, dakako, radi o Hrvatskoj pragmatičkoj sankciji iz koje za Hrvatsku proizlaze iste obveze i prava prema dinastiji i drugim narodima pod njezinom vlašću kao i za Ugarsku. Osim toga, postojala je još jedna formulacija u programu iz 1894. koju je trebalo prilagoditi zahtjevu Hrvatske kršćansko-socijalne stranke prava: temeljita rekristijanizacija društva, države i javnog života. Radilo se o točki programa iz 1894. u kojoj se uz parlamentarizam, ustavnost, pravnu državu i druge klasične liberalne slobode zahtijevala i sloboda savjesti. Budući da se pod tim pojmom mogla razumjeti i sloboda u izboru stajališta prema vjeri, odnosno religiji, autor programa protumačio ga je kao „*slobodu savjesti od svakog vanjskog nezakonitog utjecaja*“. Radilo se, kao što vidimo, o prilično nespretnom,

zapravo nejasnom tumačenju. No, ipak, njegov je smisao jasan: sloboda savjesti za autora programa nije pojam koji podrazumijeva slobodu izbora stajališta prema transcendentnom (HRV 256 [1906]).

Gospodarski program Hrvatske kršćansko-socijalne stranke prava, koji je, čini se, izradio Milan Anderlić, išao je za tim da riješi socijalno pitanje radništva, malih obrtnika i seljaka (HRV 257 [1906]). U vezi s rješenjem radničkog pitanja, stranka je najavila borbu za pravo radnika na sindikalno organiziranje u cilju zaštite svojih socijalnih i materijalnih interesa, pri čemu je istaknula da poslodavci trebaju priznati sindikate kao ravnopravnog partnera u pregovorima oko svih spornih pitanja. Nadalje, navela je da će se zalagati za pravednu cijenu rada, koja bi radniku omogućila dostojan život, napomenuvši pritom da pitanje cijene rada mora postati brigom cijelog društva jer ona izravno utječe na podizanje privredne razine u zemlji. U vezi s radničkim plaćama program je posebno naglasio da je nedopustiva razlika u plaćama između žena i muškaraca koji obavljaju isti posao. Osim što je zatražila pravednu plaću, Hrvatska kršćansko-socijalna stranka prava izrazila je mišljenje da bi radništvo „u nekom primjerenom dielu“ trebalo sudjelovati u raspodjeli čistog dohotka poduzeća u kojem radi. Stranka se založila i za zakonsku regulaciju radnog vremena, predloživši maksimalno radno vrijeme od desetak sati za lakše, a osam sati i manje za teže poslove. Posebno je istaknula potrebu zakonske regulacije ženskog i dječjeg rada. Na kraju najavila je da će se baviti pitanjem uvođenja mjera zaštite na radu, pitanjem osiguranja jeftinih stanova, osiguranjem radnika za vrijeme bolesti i u starosti, kao i pitanjima posredovanja pri zapošljavanju (HRV 259 [1906]). Iz svega što je rečeno nije teško zaključiti da je dio programa, što ga je Hrvatska kršćansko-socijalna stranka posvetila rješenju radničkog pitanja, zapravo istovjetan s programom što ga je radnicima nudila socijalna demokracija. On, se naime, uopće nije inspirirao klasičnim kršćansko-socijalnim učenjem o odnosu svijeta rada i kapitala, koji se treba temeljiti na ideji o kršćanskoj ljubavi i milosrđu (STRECHA 1997, 34-38).

Posebni dio gospodarskog programa Hrvatske kršćansko-socijalne stranke prava bio je namijenjen seljaštvu. S tim u vezi stranka je na prvom mjestu zatražila donošenje zakona o minimalnom posjedu i zakona koji bi ograničili zaduživanje. Nadalje, predlagala je da se dopusti osnutak kreditnih zadruga po tzv. Reifeisenovu sustavu, koje bi trebale dobiti državnu potporu kako bi bile konkurentne profitnim kreditnim ustanovama. Osim kreditnih ustanova neprofitnog tipa, stranka je naglasila nužnost osnivanja udruga za proizvodnju i prodaju, koje bi istovremeno služile i kao institucije koje bi vodile brigu o prikupljanju i čuvanju određene količine rezerve poljoprivrednih proizvoda u slučaju nerodice ili vremenskih nepogoda. Hrvatska kršćansko socijalna stranka prava obećala je i to da će predložiti određene promjene u zakonu o diobi, odnosno u zakonu o nasljeđivanju s ciljem sprječavanja stvaranja patuljastih posjeda koji ne omogućuju egzistenciju. Na kraju, predložila je sniženje poreza i uvođenje neoporezivog dijela prihoda,

sprječavanje lihve kao i neke druge mjere. Zanimljivo je da se u gospodarskom dijelu programa namijenjena seljaštvu našla i točka u kojoj stranka izražava svoje protivljenje „*rastućem militarizmu*“ te se predlaže smanjenje stajaće vojske s obrazloženjem da se vojna snaga uskladi s gospodarskim mogućnostima zemlje (HRV 257 [1906]).

Za razliku od gospodarskog dijela programa Hrvatske kršćansko-socijalne stranke prava namijenjena radništvu i seljaštvu, koji je sadržavao čitav niz konkretnih zahtjeva, dio posvećen problemima obrtnika ostao je u biti nerazrađen. Pokušavajući riješiti goruće pitanje konkurencije između obrta i industrije, stranka je, prije svega, predložila da se državnom intervencijom spriječi industrijska proizvodnja onih proizvoda koji nastaju kao produkt obrtničkog rada. Pritom je, svjesna problema tržišnih manjkavosti koji bi zbog toga mogli nastati, sugerirala povezivanje obrtnika u zajedničke radionice ili proizvodne pogone. Zatražila je i ukidanje slobode obrta u smislu zabrane obavljanja obrtničke djelatnosti bez dozvole strukovnih obrtničkih društava. Na kraju se obvezala da će se brinuti za podizanje industrije, po mogućnosti uz pomoć domaćeg kapitala (HRV 256 [1906]).

Kudikamo je razrađeniji bio vjersko-prosvjetni dio programa Hrvatske kršćansko-socijalne stranke prava, čiji je autor, prema svemu sudeći, bio Oton Szlavik, mladi novinar i pripadnik skupine oko *Hrvatstva*, koji ga je na skupštini u podužem govoru detaljno obrazložio (HRV 258 [1906]). Polazeći od shvaćanja da je temelj društva obitelj a ne pojedinac, stranka je prije svega istaknula da će se zalagati za očuvanje „*svetosti ognjišta i kršćanskog braka*“, što se može protumačiti kao najava borbe protiv eventualnih prijedloga zakona o rastavi braka, odnosno borbe protiv eventualne inicijative o uvođenju institucije građanskog braka. Nadalje, stranka je istaknula da će poraditi na poboljšanju materijalnog života svećenstva i to na način da se lukno i ostala patronatska prava otkupe i predaju Crkvi. Što se tiče školstva, državi se priznaje pravo nadzora nad pučkim školama, no odriče joj se pravo ne dopuštanja privatnih pučkih škola. Time je neizravno zatraženo uvođenje privatnih katoličkih pučkih škola koje bi, dakako, bile pod isključivom ingerencijom Katoličke crkve. Kad je riječ o školama, stranka je izrazila mišljenje da bi sve škole – i državne i privatne – trebale biti konfesionalne, to jest da ne bi mogle postojati škole koju pohađaju pripadnici različitih konfesija. Osim za odvajanje po konfesionalnom načelu, založila se i za to da se, gdje je god moguće, škole razdvoje po spolnom principu: ženske i muške. Nadalje, kršćanski socijali založili su se za povećanje broja škola, za strogu primjenu zakona o obaveznom pohađanju škole, za besplatne udžbenike i školska pomagala. Vjersko-prosvjetni dio programa Hrvatske kršćansko-socijalne stranke pozabavio se i pitanjima vezanim uz nastavne programe. S tim u vezi predlagalo se da se težište u pučkim školama položi na one predmete koji su od praktične životne vrijednosti, napose u seoskim školama. Kad je riječ o stručnim školama, stranka je predlagala da se

one posve odijele od srednjih škola i da se za njih pripreme odgovarajući kvalitetni programi, pri čemu su posebno bile apostrofirane trgovačke škole i „ratarnice“, to jest poljoprivredne škole. U vezi s gimnazijama zatraženo je ponovno uvođenje realki. Broj sati vjeronauka u srednjim se školama zacijelo stranci činio nedovoljnim, pa je predložila njegovo povećanje. Program Hrvatske kršćansko-socijalne stranke nije mimoišao ni Sveučilište. Iako je istaknula da podržava autonomiju Sveučilišta, stranka je, pozivajući se na kršćanski moral koji ne priznaje pojam apsolutne slobode, naglasila da se protivi načelu o punoj slobodi znanosti, jer ono omogućava pojavu suprotnosti između znanstvene i vjerske istine. U vezi sa Sveučilištem, stranka se također zalagala za povećanje broja fakulteta, istaknuvši napose potrebu osnutka studija medicinskih i tehničkih znanosti. Na koncu, Hrvatska kršćansko-socijalna stranka prava progovorila je u svom programu i o Zemaljskom kazalištu, zatraživši povećanje subvencije kako bi ustanova mogla nesmetano obavljati svoju iznimno važnu kulturnu i nacionalnu zadaću (HRV 257 [1906]).

Program Hrvatsko kršćansko-socijalne stranke nesumnjivo svjedoči da je stranka namjeravala biti ne samo stranka obrtnika, radnika i seljaka, nego je namjeravala s vremenom postati općehrvatska stranka. Premda je očito da skupini oko *Hrvatstva* kao inicijatorima stvaranja Hrvatske kršćansko-socijalne stranke prava, barem u početku, nije nedostajalo ni ambicije ni energije, ubrzo se pokazalo kako je to ipak nedovoljno da bi stranka doista zaživjela. S tim u vezi postavlja se, dakako, pitanje koji su tomu razlozi? Prije svega, valja uzeti u obzir činjenicu da je Hrvatska radnička zajednica, u vrijeme kad je u suradnji sa skupinom oko *Hrvatstva* donijela odluku da se konstituirala kao stranka, bila veoma slaba, u osnovi marginalna radnička organizacija, bez šire potpore u slojevima kojima se obraćala. Njezino povezivanje s politički gledano jednako tako marginalnom skupinom oko *Hrvatstva*, koja se od svog osnutka neprekidno ali bezuspješno – usprkos činjenici da je imala podršku hrvatskog episkopata – trudila proširiti krug svojih pristalica, nije joj moglo pomoći da ojača. Osim toga, kad je riječ o povezivanju Hrvatske radničke zajednice sa skupinom oko *Hrvatstva* treba reći da ono, prema svemu sudeći, i nije bilo čvrsto, premda se od sredine prosinca *Hrvatstvo* deklariralo kao organ Hrvatske kršćansko-socijalne stranke prava. O tome, između ostaloga, svjedoči i pisanje lista, koje se nakon osnutka stranke nije nimalo izmijenilo. *Hrvatstvo* je, naime, i dalje ostalo političko glasilo uske skupine pobornika katoličkog pravaštva, a ne list kršćansko-socijalnog usmjerenja.

U vezi s neuspjehom skupine oko *Hrvatstva* da se preobrazi u katoličku stranku treba navesti i to da katolički pokret, na kojega bi se stranka mogla osloniti, nije u banskoj Hrvatskoj u to vrijeme još uvijek zaživio. Drugim riječima, Hrvatska kršćansko socijalna stranka nije imala podlogu na koju su se oslanjale kršćansko-socijalne stranke u europskim zemljama. Osim toga, valja uzeti u obzir i neke druge okolnosti koje su također pridonijele neuspjehu skupine oko *Hrvatstva* da

se konstituirala kao stranka. U prvom redu valja navesti činjenicu da u banskoj Hrvatskoj, kao što ćemo uskoro vidjeti, nije provedena očekivana izborna reforma, koja bi šire slojeve učinila političkim subjektom. S druge strane, valja uzeti u obzir i to da se među seljaštvom, s kojim je Hrvatska kršćansko-socijalna stranka ozbiljno računala, počela djelovati Hrvatska pučka seljačka stranka braće Radića. Sitno građanstvo bilo je, dakako, već odavno uglavnom vezano uz Starčevićevu hrvatsku stranku prava i očito je da nije kanilo mijenjati svoje političko opredjeljenje, kao uostalom ni radništvo koje se većinom opredjeljivalo ili za socijalnu demokraciju ili za frankovce. Međutim, unatoč tomu što je računala s teškoćama da se doista profilira kao stranka, skupina oko *Hrvatstva* ipak se odlučila na pokušaj stranačkog organiziranja.

VI.

Velikoaustrijski je krug, kao što se to uostalom moglo i očekivati, ocijenio osnutak Hrvatske kršćansko-socijalne stranke prava iznimno pozitivnim događajem. Pišući o novoutemeljenoj stranci, *Gross Österreich* je, uz ostalo, naglasila da je riječ o velikohrvatskoj, ali i velikoaustrijski orijentiranoj političkoj skupini. Takva ocjena, međutim, skupini oko *Hrvatstva*, zbog nepopularnosti velikoaustrijske politike u hrvatskoj političkoj javnosti, nije baš bila draga. No, svakako je znakovito da je *Hrvatstvo* zapravo prešlo preko te ocjene, izjavivši da mu je posve svejedno kako u Beču zovu novu stranku, što, razumije se, nije bilo točno (HRV 266 [1906]). I bečki kršćanski socijali promptno su reagirali na osnutak katoličke pravaške grupacije u Hrvatskoj. Pozdravivši je i zaželjevši joj uspjeh, *Reichspost* je izrazio nadu da će se sve tri pravaške skupine u Hrvatskoj uskoro udružiti i srušiti Hrvatsko-srpsku koaliciju s vlasti (RP 259 [1906]). Međutim, bečki kršćanski socijali shvaćali su teškoću nastojanja da se tri postojeće pravaške grupacije u banskoj Hrvatskoj povežu u jedinstvenu katoličku stranku. S tim u vezi list je upozoravao da Starčevićeva hrvatska stranka prava ne iskazuje u dovoljnoj mjeri katoličko opredjeljenje, a da je Hrvatska stranka prava još uvijek u sastavu Hrvatsko-srpske koalicije (RP 260 [1906]). Pisanje *Reichsposta* – osim što je izražavalo težnju velikoaustrijskog kruga za što skorijim svladavanjem prepreka u cilju stvaranja uporišta na koje bi se u Hrvatskoj mogao osloniti u obračunu s politikom „novoga kursa” – svakako valja razumjeti i kao svojevrsni signal i Frankovoj Starčevićevoj hrvatskoj stranci prava da se jasnije opredijeli za katolicizam i da prihvati ideju o spajanju sa skupinom oko *Hrvatstva*. S druge strane, bio je to i neizravni poziv skupini oko *Hrvatstva* da ustraje u svojim pokušajima izvlačenja Hrvatske stranke prava iz Koalicije.

Prodanova *Hrvatska kruna* negativno je reagirala na osnutak Hrvatske kršćansko-socijalne stranke prava. Tvrdeći da će stranka produbiti političke podjele u

hrvatskom narodu, štoviše, da bi mogla proizvesti „*kulturkampf*“, list je njezin program ocijenio kao puko „*bajanje*“, a njezine utemeljitelje i članove nazvao je „*tobožnjim pravašima*“. Protiveći se katoličkoj pravaškoj stranci, list je posebno isticao da će ona proizvesti sukob među pravaškim strujama i na taj način spriječiti da se na temelju pravaštva razvije snažni nacionalni pokret. Štoviše, isticao je, ta bi stranka mogla uništiti i samo pravaštvo. *Hrvatska kruna* upozoravala je, naime, da se upravo one stranke čiji se politički programi međusobno razlikuju samo po sporednim pitanjima najžešće sukobljavaju. *Hrvatska kruna* nije se, međutim, protivila katoličkom pokretu, no podvlačila je da konfesionalnim pokretima nisu potrebne nikakve „*jače organizacije*“, to jest stranačko organiziranje (HRV 274 [1906]).

Skupina oko *Hrvatstva* bila zacijelo ne samo razočarana nego i bijesna na pisanje *Hrvatske krune*. Međutim, nije se s njom željela izravno konfrontirati. Prepustila je to jednom anonimnom dopisniku iz Dalmacije koji je u *Hrvatstvu*, potpisujući se kao „*katolik pravaš*“ objavio nekoliko tekstova u kojima je opravdavao osnutak katoličke pravaške stranke i uopće stapanje pravaštva i katolicizma (HRV 274, 284, 288 [1906]). Osvrćući se na problem tijesnog povezivanja vjerske s nacionalnom idejom, koji je za *Hrvatsku krunu* očito bio ključni razlog odbijanja katoličke pravaške političke organizacije, dopisnik iz Dalmacije je, između ostaloga isticao da „*čeličnom katoliku*“ vjerska ideja mora biti ispred nacionalne. Pravašku ideju nemoguće je, dakle, pretpostaviti vjerskoj ideji i, ako treba birati, onda u svakom slučaju valja izabrati vjersku, a ne pravašku, to jest nacionalnu ideju. No, budući da se te dvije ideje ne isključuju, moguće je istovremeno biti i „*katolik i pravaš*“ (HRV 288 [1906]). Negativno izjašnjavanje *Hrvatske krune* o katoličkoj pravaškoj stranci dopisnik iz Dalmacije pripisivao je promjenama u uredništvu lista, koji se od kraja studenog 1906. nalazio u rukama glavnog odbora dalmatinske Hrvatske stranke, kao i u činjenici da je svećenstvo u njoj polako, ali sigurno stalo gubiti utjecaj. Od Hrvatske stranke dopisnik iz Dalmacije tražio je inače da se odlučno izjasni kao katolička, štoviše, bio je mišljenja da bi to trebalo istaknuti i u stranačkom programu kako bi stranka unaprijed spriječila skretanje u pravcu liberalizma i vjerskog indiferentizma. Razlog više nalazio je u tome što ona okuplja isključivo katolike, odnosno što je gotovo cjelokupno dalmatinsko svećenstvo u njezinim redovima (HRV 284 [1906]).

Za razliku od *Hrvatske krune*, Mahničeva je *Hrvatska straža* s veseljem dočekala pojavu Hrvatske kršćansko-socijalne stranke. U istom je tonu pisala i Stadlerova *Vrhbosna*. Izražavajući nadu da će stranka u budućnosti prerasti u općehrvatsku, to jest da će okupiti „...sve što misli i osjeća hrvatski i katolički...“, *Vrhbosna* se detaljnije osvrnula na okolnosti u kojima je stranka osnovana, a koje su je, prema njezinoj ocjeni, naprosto prizivale. U Hrvatskoj, prema pisanju *Vrhbosne*, postoje, naime, samo „...čisto političke...“ stranke, koje izbjegavaju

baviti se vjerskim pitanjem, premda je uz njih i svećenstvo. One, uglavnom, nisu protuvjerski nastrojene, no nisu ni izrazito katolički opredijeljene. Prema tome, katolička stranka je bila nužna jer u Hrvatskoj do njezinog osnutka nije bilo ni jedne stranke "...koja bi očito stala na branik hrvatskoga državnoga prava na temelju pozitivne vjere katoličke..." i koja bi istovremeno pokušavala riješiti socijalno pitanje u skladu s kršćanskim učenjem (HRV 289 [1906]). Opravdavajući pokušaj skupine oko *Hrvatstva* da se stranački organizira, *Vrhbosna* je izrazila mišljenje da se samo na katoličkoj osnovi mogu okupiti sve pravaške struje. Iako je Starčevićeva hrvatska stranka prava u svojim pretenzijama da ona bude središte pravaškog okupljanja tvrdila kako je nova katolička pravaška politička grupacija suvišna, nije nikada zbog osoba u vrhu svoje stranke uspjela okupiti sve pravaške struje. Osim toga, *Vrhbosna* je negirala tvrdnje da bi katolički profilirana stranka mogla odbijati muslimane. Dodirna točka između Hrvata i „*braće muslimana*“ jest „*hrvatstvo naše*“ koje je i dosad povezivalo obje vjere (HRV 290 [1906]). Prenoseći cjelovito članke iz *Vrhbosne*, skupina oko *Hrvatstva* zacijelo je željela saopćiti ono što, iz taktičkih razloga, sama nije smjela u svom listu izraziti iz obzira prema frankovcima.

Vidjeli smo da su antiklerikalne izjave frankovačke omladine na njihovoj nedavno održanoj skupštini izazvale napetost u odnosima između skupine oko *Hrvatstva* i Starčevićeve hrvatske stranke prava. Osnutak Hrvatske kršćansko-socijalne stranke samo ih je povećao. Štoviše, sporne su izjave bile zacijelo samo posljedica Frankova nezadovoljstva odlukom skupine oko *Hrvatstva* da se konstituiraju kao katolička stranka. Frank, naime, nipošto nije odobravao da se skupina iza koje je stajao hrvatski episkopat pojavi u hrvatskom političkom prostoru kao samostalna stranka. To mu je, naime, otežavalo eventualnu buduću fuziju sa skupinom oko *Hrvatstva* koja bi se, dakako, imala provesti pod njegovim vodstvom, a dugoročno gledano remetila mu je i ambicije o okupljanju svih pravaških grupacija pod svojim vodstvom. Zato je *Hrvatsko Pravo* samo učtivo pozdravilo Hrvatsku kršćansko-socijalnu stranku prava, ne propustivši pritom naglasiti da Starčevićeva hrvatska stranka prava njezin osnutak drži potpuno suvišnim (HRV 266 [1906]). Koalicijski je tisak redom osuđivao pojavu katoličke stranke, no skupina oko *Hrvatstva* nije se na to osvrkala.

Relacije između skupine oko *Hrvatstva* i Starčevićeve hrvatske stranke prava komplicirao je i ulazak Ise Kršnjavog u stranku. Naime, na stranačkoj konferenciji, održanoj tijekom druge polovice rujna, Kršnjavi je i formalno postao član Starčevićeve hrvatske stranke prava. S obzirom na općepoznatu činjenicu da se radilo o osobi s dobrim vezama u velikoaustrijskom krugu, Frank je time dao jasan znak da je spreman prikloniti se velikoaustrijskoj politici. Uoči primanja Kršnjavog u stranku, unutar stranačkog vodstva izbio je sukob koji je proizlazio iz činjenice da jedan njegov dio, na čelu s Milom Starčevićem, nije bio spreman na zaokret prema velikoaustrijskoj politici. Sukob se, doduše, ubrzo privremeno stišao, no

ubrzo će se pokazati da može imati itekako ozbiljnih posljedica za stranku (GROSS 1960, 125-126). Premda su joj bila poznata spomenuta razmimoilaženja u vodstvu Starčevićeva hrvatske stranke prava, skupina oko *Hrvatstva* nije ih željela komentirati, vodeći računa da je, u krajnjoj liniji, ipak riječ o unutarstranačkom pitanju i da bi uplitanje moglo utjecati na njezinu suradnju s frankovcima. Iz istog se razloga *Hrvatstvo* tada nije željelo izjasniti ni o ulasku Kršnjavog u stranku. Međutim, u razdoblju neposredno nakon osnutka Hrvatske kršćansko-socijalne stranke prava, u periodu zategnutih odnosa s frankovcima, skupina oko *Hrvatstva* ipak se odlučila na to da iskaže svoje nezadovoljstvo Frankovom kadrovskom politikom. Doduše, svoje negativno mišljenje o Kršnjavom skupina oko *Hrvatstva* ni tada nije željela iznijeti otvoreno. Zato se *Hrvatstvo* odlučilo na objavljivanje otvorenog pisma što ga je Kršnjavom uputio Stjepan Hartman, svećenik blizak skupini oko *Hrvatstva*, koji je od 1901. s Kršnjavim vodio sudski spor zbog svojih izjava o Kršnjavome kao „*framasonu*“. Kršnjavi ga je, naime, tužio zbog lažne izjave koja je plasirana u javnost s ciljem da ga se ocrni među katolicima. Objavlivanjem Hartmanova iznimno opširnoga otvorenog pisma *Hrvatstvo* je zapravo Kršnjavomu spočitavalo ne samo pripadnost masonstvu nego i liberalizam, aludirajući na taj način na nezadovoljavajuće katoličko opredjeljenje i Starčevićeva hrvatske stranke prava i Franka osobno (HRV 259-261 [1906]). Nešto kasnije, to se ponovilo, ovoga puta u obliku reakcije na neke tobože „*protufurtimaške*“ izjave Frankova sina Vladimira. S tim u vezi *Hrvatstvo* je pisalo da bi se, sudeći prema onome što izjavljuje sin, lako moglo pomisliti kako „*tako misli i otac koji, međutim, zasada šuti!*“ (HRV 266 [1906]).

U vrijeme održavanja skupštine na kojoj se skupina oko *Hrvatstva* pokušala konstituirati kao stranka, Starčevićeva hrvatska stranka prava najavila je opstrukciju Sabora. *Hrvatsko Pravo* zatražilo je, naime, od predsjednika Sabora Medakovića da se javno ispriča za izjavu koju je dao još tijekom srpnja, a u kojoj je optužio frankovce da sprječavaju konstituiranje hrvatske vlade. U protivnome, Starčevićeva hrvatska stranka prava ometat će rad Sabora (GROSS 1962, 133). Međutim, već je ranije Frank dao naslutiti da je opstrukcijom spreman spriječiti rad Sabora (GROSS 1962, 127). Zbog poteškoća što ih je od kraja rujna imao u stranci glede svoje definitivne odluke da se prikloni politici velikoaustrijskog kruga, odnosno zbog slabljenja svoje pozicije uvjetovane tzv. aferom Argus, koja je svoj sudski epilog doživjela početkom prosinca, Frank je naprosto bio prisiljen povući neki jaki potez (GROSS 1962, 133). Uostalom, na to ga je izravno poticao i velikoaustrijski krug.

Krajem listopada *Reichspost* je, naime, objavio opširan uvodnik u kojemu je isticao da je Starčevićeva hrvatska stranka prava dovoljno snažna da spriječi rad Sabora i tako naprosto paralizira Hrvatsko-srpsku koaliciju. Pišući iznimno pohvalno o frankovcima i njihovoj borbi protiv politike „novoga kursa“, *Reichspost* je iznio procjenu prema kojoj će Starčevićeva hrvatska stranka prava zacijelo u

skorijoj budućnosti igrati ključnu, upravo odlučujuću ulogu u hrvatskom političkom životu. Pritom, list bečkih kršćanskih socijala nije dakako propustio posebno naglasiti odanost frankovaca dinastiji i uopće interesima Monarhije. Hrabreći Starčeviću hrvatsku stranku prava zbog opstrukcije Sabora, *Reichspost* je predviđao skori slom politike „novoga kursa“, upozoravajući da Hrvatsko-srpska koalicija ne može računati na podršku niti jedne od dviju struja u mađarskoj vladi. Wekerleova struja, prema pisanju lista, ozbiljno razmatra ideju da na vlast u Hrvatskoj ponovno dovede mađarone, to jest da obnovi Narodnu stranku, dok Kossuthova struja podržava Koaliciju samo formalno zato što joj u Hrvatskoj naprosto treba saveznik u borbi s bečkim središtem. Međutim, obje se struje u mađarskoj vladi slažu u jednom: da hegemoniju nad Hrvatskom svakako valja održati. Iluzorno je, dakle, očekivati da bi mađarska vlada mogla dopustiti Hrvatsko-srpskoj koaliciji realizaciju svoga programa. Na kraju, *Reichspost* je otvoreno izjavio kako se nada da će Hrvatski sabor uskoro biti raspušten i kako će nakon toga, privremeno, biti uvedeno izvanredno stanje (RP 241 [1906]).

Skupini oko *Hrvatstva* zacijelo nije promaknuo signal koji je Starčeviću hrvatskoj stranci prava, uoči saborskog zasjedanja, uputio velikoaustrijski krug koji je, nakon Frankova opredjeljenja za velikoaustrijsku politiku, s razlogom očekivao da će frankovci nastupiti po njegovim instrukcijama. Stoga je i *Hrvatstvo* podržalo Starčeviću hrvatsku stranku prava u najavi da je spremna paralizirati rad Sabora (HRV 255-256 [1906]). Uostalom, da je sklona ideji o opstrukciji koja bi dovela do onemogućavanja rada Sabora a potom i do njegova raspuštanja, skupina oko *Hrvatstva* na određeni je način dala do znanja već tijekom ljeta. Naime, početkom kolovoza, neposredno nakon formiranja hrvatske vlade, u javnosti su se pojavila različita nagađanja u vezi sa saborskom adresom. Uz ostalo, kalkuliralo se i s mogućnošću da svaka od političkih saborskih skupina izađe sa svojim prijedlogom adrese. Skupina oko *Hrvatstva* izrazila je tim povodom uvjerenje da će Sabor u svom obraćanju vladaru najvjerojatnije ipak nastupiti jedinstveno, to jest da će istupiti s adresom iza koje će stajati i Hrvatsko-srpska koalicija i Starčevićeva hrvatska stranka prava i zastupnici iz redova bivše Narodne stranke. *Hrvatstvo* je, doduše, dopuštalo mogućnost da bivši narodnjaci ne stanu iza prijedloga adrese Koalicije i frankovaca, to jest da odluče istupiti sa svojim prijedlogom, no to mu se nije činilo važnim. Najbitnije od svega, pisalo je *Hrvatstvo*, jest to da će, prema svemu sudeći, zajednički istupiti Koalicija i frankovci, odnosno da će saborska adresa u svakom slučaju biti pravaška. Pritom *Hrvatstvo* je isticalo da drugačije ne može niti biti jer najjaču grupaciju u okviru Koalicije čini Hrvatska stranka prava. Nadajući se kako neće dopustiti prijedlog adrese koji ne bi odgovarao frankovcima, *Hrvatstvo* ju je upozoravalo kako bi u slučaju da se to ipak desi, to jest u slučaju da Koalicija izađe s prijedlogom adrese neprihvatljivim za Starčeviću hrvatsku stranku prava, svakako trebalo ići na raspuštanje Sabora i raspasivanje novih izbora (HRV 184 [1906]).

Uostalom, i stajalište što ga je *Hrvatstvo* izrazilo glede ustavnih reforma – pišući o njima kao o najobičnijim „*igračkama za političku djecu*“ – moglo se, u izvjesnom smislu, razumjeti kao solidariziranje s frankovcima u njihovoj odluci da onemogućće normalan rad Sabora. Skupina oko *Hrvatstva* takvo je tumačenje, dakako, negirala. U polemičkom osvrtu na pisanje *Obzora* koji je optužio najavu ometanja rada Koalicije, *Hrvatstvo* je isticalo kako je stajalište što ga je iznijelo u vezi s reformama isključivo izraz težnje da se u hrvatskom narodu razbije iluzija da su one sredstvo koje će ga u budućnosti uspješno braniti. Pritom je list istaknuo kako postoji samo jedna reforma kojoj bi se u tom pogledu moglo pripisati veće značenje: reforma izbornog zakona, kojom bi se u Hrvatsku uvelo opće i jednako pravo glasa. Tim je povodom *Hrvatstvo* prvi put pozvalo Koaliciju da proces donošenja reformnih zakona otpočne upravo s prijedlogom novoga izbornog zakona (HRV 255 [1906]).

U nagovještaju frankovaca da će onemogućiti rad Sabora, reagirali su socijalisti kojima je iznimno bilo stalo do najavljenih reforma jer su pretpostavljali da će one utjecati na afirmaciju i jačanje radničkog pokreta. Tim su se povodom obratili javnosti proglasom u kojem su optužili Starčevićevu hrvatsku stranku prava za pokušaj izazivanja nereda u cilju ukidanja ustavnog stanja, pozvavši pritom radništvo da se pripremi za eventualne demonstracije kojima bi se pokušalo spriječiti uvođenje komesarijata. Reakcija socijalista na najavu paralize Sabora bila je, prema tome, iznimno žestoka, što nije ostalo bez efekta. Budući da su socijalisti pripremili izlaskom na ulice, Frank se povukao odustavši privremeno od opstrukcije Sabora već na prvoj sjednici kako je najavljivao. Starčevićeva hrvatska stranka prava očito nije bila spremna preuzeti rizik za moguće nered. Atmosfera u kojoj je Sabor 12. studenoga 1906. napokon počeo s radom bila je, prema tome, vrlo napeta (GROSS 1960, 133-135).

Od reformi, za koje se Koalicija zalagala i zbog kojih je i dobila povjerenje na izborima u svibnju, najvažnija je zacijelo bila izborna reforma: donošenje zakona o općem i jednakom pravu glasa. Međutim, na prvoj saborskoj sjednici predstavnik Koalicije iznio je samo prijedlog zakona kojim bi se osigurala „*čistoća izbora*“, odnosno spriječio pritisak vlasti na birače. Dan kasnije, Koalicija je, umjesto prijedloga novoga izbornog zakona, iznijela prijedlog da se formira saborski odbor koji bi proučio pitanje izborne reforme u smislu uvođenja općeg prava glasa. Bio je to sasvim jasan pokazatelj da je Hrvatsko-srpska koalicija zapravo odustala od uvođenja općeg prava glasa (GROSS 1960, 137). Ponašanje Koalicije u tom je pogledu proizlazilo iz činjenice da je ona zapravo bila krajnje podijeljena po pitanju uvođenja općeg prava glasa. Dio Koalicije zalagao se, naime, samo za proširenje izbornog prava, dok je drugi dio, načelno doduše, bio za to da se opće pravo glasa uvede pritom smatrajući da se to ne može odmah učiniti nego postupno. U svakom slučaju, odustajanja od izborne reforme bilo je djelomice uvjetovano i činjenicom da je u reskriptu kojim je otvoren Sabor u svibnju vladar izbornu

reformu u Hrvatskoj vezao uz izbornu reformu u Ugarskoj. Prema tome, prijedlog o stvaranju saborskog odbora koji bi tek počeo pripremati teren za eventualno uvođenje općeg prava glasa bio je u osnovi posljedica kompromisa postignutog između koalicijskih partnera.

I skupini oko *Hrvatstva* i Starčevićевой hrvatskoj stranci prava bilo je, dakako, jasno da je formiranjem saborskog odbora pitanje izborne reforme u demokratskom duhu zapravo odgođeno na neodređeno vrijeme i da upravo na tome valja pokušati skupiti političke poene. Skupina oko *Hrvatstva* počela je stoga s objavljivanjem niza članaka koji su napadali Hrvatsko-srpsku koaliciju zbog odustajanja od uvođenja općeg prava glasa (HRV 260-263 [1906]). Zahtijevajući izbornu reformu odnosno opće pravo glasa, *Hrvatstvo* je ponovilo svoje već ranije iznijeto stajalište da je to zapravo jedina istinski važna ustavna reforma, ne krijući pritom da se za nju zalaže prvenstveno zato da bi se stvorili uvjeti kako bi se Koalicija maknula s vlasti. Pišući o općem pravu glasa, *Hrvatstvo* je, naime, posebno podvlačilo da „*jedino ono može izraziti volju naroda; uz pomoć njega moguće je prkositi i egzekutorima madjarske vlade na zagrebačkoj ekspozituri*“ (HRV 263 [1906]). Bjesneći zbog odgađanja uvođenja općeg prava glasa, *Hrvatstvo* je optuživalo Koaliciju za prijevaru, to jest za izigravanje izbornih obećanja, iznoseći pritom tvrdnje da je Koalicija odustala od uvođenja općeg prava glasa samo zato da bi se mogla zadržati na vlasti. Pritom je list izražavao mišljenje da je jedan od razloga odgađanja izborne reforme i strah koalicije od „*...pravaštva i katoličkoga svećenstva*“ (HRV 265 [1906]). Bilo je to, uostalom, posve točno. Naime, u vezi s ambicijama i planovima velikoaustrijskog kruga da uz pomoć katoličke pravaške grupacije ubuduće usmjerava politički život u Hrvatskoj, Koalicija se je, a napose Supilo, doista plašila toga da bi uvođenje općeg prava glasa moglo dovesti do afirmacije političkoga katolicizma (GROSS 1960, 138-139).

Starčevićeva hrvatska stranka prava također se nije mirila s odgodom, zapravo skidanjem pitanja izborne reforme s dnevnoga reda Sabora. Stoga su frankovci Saboru podnijeli svoj na brzinu sročeni prijedlog zakonske osnove o općem i jednakom izbornom pravu, no Koalicija ga je odbila staviti u raspravu s obrazloženjem da je osnova nedorađena te ga je kao materijal uputila saborskom odboru za izbornu reformu (GROSS 1960, 138). Skupina oko *Hrvatstva* pozdravila je, dakako, inicijativu Starčevićeve hrvatske stranke prava da Saboru ipak pokuša nametnuti raspravu o izornoj reformi, premda je i sama priznala da je spomenuti prijedlog zakona u tehničkom smislu manjkav (HRV 266 [1906]). Frankovci su, međutim, pred Sabor izašli i s drugim prijedlozima. Uz zakon o temeljnim pravima građana, Starčevićeva hrvatska stranka prava predložila je Saboru i zakonsku osnovu o upravnom sudu. Hvaleći njezinu agilnost te ističući liberalizam njihovih zakonskih prijedloga, *Hrvatstvo* je tim povodom odalo priznanje frankovcima za njihov ukupni dosadašnji nastup u Saboru. „*Mora se priznati da majstorski koriste*

priliku da prisile koaliciju ili da provede reforme, ili da priznaju da ih ne mogu provesti“ (HRV 271 [1906]). No u osnovi, Starčevićeva Hrvatska stranka prava, kao uostalom i skupina oko *Hrvatstva*, bila je protiv donošenja liberalnih ustavnih reforma, što se moglo vidjeti i iz istupa pojedinih njezinih zastupnika. U svojim su saborskim govorima oni, naime, isticali da ustavne reforme nemaju nikakvu vrijednost toliko dugo dok je Hrvatska u sadašnjem državnopravnom položaju. Prema tome, u tom je pogledu njihova logika bila potpuno istovjetna logici skupine oko *Hrvatstva*. Pojedini zastupnici iz redova Starčevićeve hrvatske stranke prava pritom su se izjašnjavali i kao protivnici uvođenja općeg prava glasa, opravdavajući svoje stajalište državnopravnim razlozima, to jest mišljenjem da bi opće pravo glasa Hrvatsku samo još čvršće vezalo uz Ugarsku (GROSS 1960, 138).

U vrijeme javne polemike koja se u Hrvatskoj vodila glede pitanja općeg prava glasa, austrijski je parlament, uz vladarevo odobrenje, upravo započeo raspravljati o njegovu uvođenju. Razumije se da je skupina oko *Hrvatstva* upozoravala na tu okolnost kao i na činjenicu da je i u Ugarskoj bilo planirano uvođenje općeg prava glasa. Međutim, Mađari su, pristajući na pritisak krune da ga uvedu, išli za tim da to pravo ograniče izbornom geometrijom, odnosno da izborne jedinice skroje tako da se neželjeni efekti koje bi opće i jednako pravo glasa imalo za mađarsku hegemoniju u Ugarskoj i uopće za sudbinu Mađarske koalicije ponište. Stoga je *Hrvatstvo* naglašavalo kako je to još jedan od razloga da se opće pravo glasa u Hrvatskoj uvede prije nego u Ugarskoj, unatoč činjenici da je vladar izbornu reformu u Hrvatskoj u svom reskriptu izričito vezao uz izbornu reformu u Ugarskoj (HRV 260, 277 [1906]).

VII.

Potkraj studenoga, nekoliko dana uoči početka rasprave o adresi Hrvatskog sabora izbila je tzv. *afera Strassnoff*, koja je ozbiljno uzdrmala Frankov u međuvremenu ionako narušen status neprikosnovenog vođe Starčevićeve hrvatske stranke prava te dakako i samu stranku. U Zagrebu se, naime, pojavio izvjesni Ignaz Strassnoff, varalica, koji je posjetio Posilovića i Franka. Posiloviću se predstavio kao izaslanik Beča, izjavivši da je u Hrvatsku stigao kako bi ispitao optužbe što ih kler podiže protiv njega. Franku je, međutim, ispričao drugačiju priču. Njemu je rekao da je visoki državni činovnik, blizak vrhovima Monarhije, koji je u Hrvatsku doputovao sa zadaćom izvidjeti kakve su mogućnosti za austrijsko-hrvatsku političku suradnju u borbi protiv Mađara. Budući da je i u razgovoru sa zagrebačkim nadbiskupom i u razgovoru s Frankom pokazao kako je vrlo dobro obaviješten o političkoj situaciji i uopće o prilikama u Hrvatskoj, obojici je djelovao uvjerljivo. Uskoro se, međutim, pokazalo kako je riječ o običnom varalici. Ono što je za Franka u tome bilo kompromitantno i što je zapravo

i dovelo do afere nije bilo to što je povjerovao Strassnoffu i upustio se s njim u političke pregovore, nego to što je to učinio bez znanja stranačkog vodstva (GROSS 1960, 140-141; GROSS 1973, 345).

Otkriće da se Frank tajno, iza leđa vodstva Starčevićeve hrvatske stranke prava, upustio u pregovore s izaslanikom omražene „kamarile“ skandaliziralo je hrvatsku javnost. Također, otkrićem je Frank pao u očima svojih suradnika. Posebno ju je teško primio onaj dio vodstva stranke koji se, na čelu s Milom Starčevićem, protivio Frankovim političkim kombinacijama s velikoaustrijskim krugom. Sukob je inače od rujna pritajeno tinjao s ulaskom Kršnjavog u stranku. Osim toga, početkom prosinca, u vezi s raspravom o tzv. Argusovoj aferi, Frank se također kompromitirao na sudu priznavši da ne može podastrijeti dokaze, koji navodno potječu iz Ministarstva vanjskih poslova, na temelju kojih je u *Hrvatskom Pravu* pisao članke o Supilu kao „veleizdajniku“. U tim je okolnostima sukob iz rujna ponovno buknuo tako da se stranka krajem godine još jedva držala na okupu. Iako je hrvatski tisak s kraja studenoga i prosinca 1906. naprosto bio preplavljen člancima u kojima se razglabalo o Strassnoffu i Frankovim pregovorima i dogovorima s njim, *Hrvatstvo* je, kao i u slučaju tzv. afere Argus, nastojalo ostati po strani. S jedne strane razlog tomu valja potražiti u činjenici da je u aferu, na određen način upleten i Poslović, pa se izbjegavanje *Hrvatstva* da se bavi aferom može razumjeti kao pokušaj da se zaštiti ugled zagrebačkog nadbiskupa. Osim toga, Franku je Strassnoffa doveo na razgovor Gustav Baron, simpatizer skupine oko *Hrvatstva* i jedan od pobornika katoličkog pravaštva. Međutim, glavni razlog tomu što se skupina oko *Hrvatstva* ponašala naprosto kao da afera Strassnoff ne postoji treba ipak tražiti u činjenici da je na taj način, ne želeći dolijevati ulje na vatru, pokušavala od mogućeg raskola zaštititi i Franka i njegovu stranku.

Stoga je *Hrvatstvo* ipak na kraju bilo prisiljeno prekinuti svoju šutnju i javno ustati u Frankovu obranu. Nastojeći opravdati svoju intervenciju, list je napominjao kako je njezin smisao u sprječavanju pokušaja da se tobože cijeli hrvatski narod prikaže „...u odioznoj slici“ (HRV 281 [1906]). Pišući o slučaju, *Hrvatstvo* je uputilo zamjerku svima koji se toliko bave aferom, a napose Koaliciji i njezinu tisku, tvrdeći da je to samo način na koji Koalicija namjerava „...utući starčevićansku opoziciju ili barem njezinoga vodju“. Uspije li u tome, njezina će pobjeda, međutim, biti kao i Pirova. Naime, to će značiti da Koalicija nije u stanju poraziti opoziciju u legitimnoj političkoj borbi, nego samo zahvaljujući lopovluku jednoga varalice! Pritom je *Hrvatstvo* isticalo da zapravo ne vidi ništa sporno u Frankovim političkim kombinacijama s Bečom, odnosno s velikoaustrijskim krugom. Uostalom, Koalicija je također svojedobno pregovarala s Peštom, s Mađarima. Nema, dakle, nikakva razloga tvrditi da su Frankovi pregovori s Bečom nedopustivi. Uostalom, sa stajališta programa što ga stranka zastupa, Frankovi su pregovori posve razumljivi. „*Mi pravaši niti ne priznajemo zakonitost nago-dbi, niti se ešofiramo za savez sa Ugarskom. Mi stojimo na hrvatskom državnom*

pravu, koje izključuje ugarsko državno pravo, kojemu služi koalicija; mi služimo hrvatskoj državnoj ideji (...)“ i „tko je god tu ideju spreman realizirati, s njime treba pregovarati“. „Ako nam Austrija oživotvori naše hrvatsko državno pravo t.j. ako nam dade Dalmaciju, Rieku, Medjumurje, Istru, Herceg-Bosnu i našu braću Slovence u jedno administrativno tielo; ako nam dade da oživotvorimo hrvatsku državnu ideju – mi ćemo u najtjesnije prijateljstvo sa Austrijom protiv svih njezinih protivnika, pa bila to baš i ‘posestrima’ Ugarska“ (HRV 279 [1906]). Stajalište što ga je iznijela u povodu afere Strassnoff skupina oko *Hrvatstva* odlučno je branila i u polemici s Hrvatskom strankom prava, upozoravajući je da pravaška opozicija zapravo neprekidno mora naglašavati mogućnost pregovaranja bilo s Austrijom bilo s Ugarskom jer bi to u suprotnom bilo priznavanje Nagodbe, odnosno odustajanje od ideje o suverenitetu i neovisnosti hrvatskog naroda (HRV 281, 284 [1906]).

Braneći Franka, skupina oko *Hrvatstva* jasno je pokazala da je katoličko pravaštvo bilo spremno na ostvarenje „hrvatske državne ideje“ etapnim putem. Za početak to je povezivanje hrvatskih zemalja sa Slovincima u „jedno administrativno tielo“. Naime, redosljed pojmova u spomenutom tekstu zacijelo nije slučajan jer ne spominje se bez razloga najprije pojam administrativne jedinice, a tek potom pojam hrvatske državnosti. Stoga je razumljivo zašto je pisanje Hrvatska bilo iznimno dobro primljeno u bečkom *Reichspostu*, koji je inače također branio Franka (HRV 272 [1906]). Međutim, u pogledu pitanja podrške Franku u neugodnoj aferi velikoaustrijski krug u početku ipak nije bio jednodušan. Tako, primjerice, *Gross Österreich* nije ustala u Frankovu obranu. Štoviše, ona se negativno izjasnila o njegovoj političkoj taktici prema Hrvatsko-srpskoj koaliciji. List je, naime, pisao da Frank i njegova stranka nisu dovoljno agresivni aludirajući pritom na njegovu iskrenost da se bori za interese Monarhije i dinastije (GO 49, 51 [1906]). Kasnije, u razdoblju kad je u vodstvu stranke izbio sukob i kad se velikoaustrijskom krugu činilo mogućim da Frank ode iz politike, počeo se i *Reichspost* negativno izjašnjavati o Franku, odnosno o njegovoj tehnici vođenja stranke. Pritom je list posve otvoreno pisao da je Frank golema prepreka mnogim „zdravim elementima“ koji su ostali izvan Starčevićeve hrvatske stranke prava, ciljajući očito pritom na Hrvatsku stranku prava ali i na skupinu oko *Hrvatstva* (RP 296 [1906]).

Početak prosinca, upravo u času kad je *Hrvatstvo* ustalo u Frankovu obranu, sukobi u Starčevićевой stranci prava postali su javni. Mile Starčević i Ante Pavelić (zubar) istupili su s javnom okružnicom u kojoj su na Frankovu adresu uputili niz teških optužbi predbacujući mu, između ostaloga, ne samo tajne pregovore sa Strassnoffom nego i s Pollonyjem, autokratsko vođenje stranke i privatizaciju *Hrvatskog Prava*. Mile Starčević prozvao ga je i zbog tajnih pregovora s prvom bečkih kršćanskih socijala Karlom Luegerom (GROSS 1960, 143). U toj je situaciji podrška skupine oko *Hrvatstva* Franku i stranci, bez obzira na nedavne

tenzije, imala posebnu težinu. Očito je da su pojedini pobornici katoličkog pravaštva osobno smirivali strasti. Stoga joj je *Hrvatsko Pravo* krajem prosinca, nakon što je sukob u stranci iznova bio privremeno prevladan, posebno zahvalilo na podršci i u njezinim nastojanjima da se spriječi raskol u stranačkim redovima (GROSS 1960, 143).

Saborska rasprava o adresi započela je početkom prosinca, u vrijeme kad se činilo da je Starčevićeva hrvatska stranka prava zbog unutrašnjih sukoba o kojima smo govorili pred raskolom. Pred Saborom su se pojavila dva prijedloga adrese: prijedlog Hrvatsko-srpske koalicije i prijedlog Starčevićeve hrvatske stranke prava. U tekstu prijedloga adrese što su ga uputili frankovci, koju je skupina oko *Hrvatsva* u cijelosti prihvaćala jer ju je u integralnom obliku objavila u svom glasilu, izražava se nezadovoljstvo aktualnim ustrojstvom Habsburške Monarhije, pri čemu se vladara upozorava da je u pitanju njezin opstanak. S tim u vezi, adresa posebno upozorava cara na snažne centrifugalne težnje, koje Monarhiju rastaču slabeći je unutra i vani. Adresa pozdravlja vladarevu namjeru da dopusti uvođenje općeg prava glasa u Austriji, premda izražava mišljenje da predloženi izborni zakon nije u skladu s načelom pune ravnopravnosti njezinih naroda. No, zamjera mu što je izbornu reformu u Hrvatskoj vezao za Ugarsku. Kad je riječ o reformama kojim je u svibnju otvoreno zasjedanje Hrvatskog sabora a vladar ih je naveo u reskriptu, adresa ističe mišljenje da one nisu dovoljne ni za podizanje gospodarske razine života, ni za ostvarenje njegovih nacionalnih ciljeva. S tim u vezi, adresa izražava već poznato stajalište Starčevićeve hrvatske stranke prava da reforme imaju smisla samo ukoliko se promijeni postojeći državnopravni položaj Hrvatske u smislu osiguranja pune „...zakonodavne i upravne vlasti glede svoje krvi i glede imetka na financijskom, gospodarskom, trgovačkom i prometnom području“. Vlast je u tim segmentima u rukama Ugarske, koja na taj način „*gospoduje*“ nad Hrvatskom. „*Interesi jedne i druge kraljevine kose se u najvažnijih narodnih i životnih pitanjih*“, podvlači se u adresi i dodaje da se u tom smislu uskoro nešto mora izmijeniti jer situacija za Hrvatsku postaje upravo nepodnošljiva. „*Taj veliki tlak ne će moći ni ustavno uređjena Hrvatska izdržati*“. Međutim, stajalište je adrese da je položaj Hrvatske u odnosu na Ugarsku neprihvatljiv i u pogledu načina rješavanja zajedničkih poslova. Pozivajući se na Hrvatsku pragmatičku sankciju, adresa traži „*da kraljevina Hrvatska raspravlja ravnopravno s kraljevinom Ugarskom o tim skupnim poslovima s ostalim zemljama njegovog veličanstva*“. Uostalom, to je, tvrdi se u adresi, zajamčeno i „*državnim ugovorima*“. Prema tome, u tom dijelu adresa Starčevićeve hrvatske stranke prava, razumije se, vladaru vrlo obzirno sugerira federalističko preuređenje Monarhije, ali samo kao jednu od mogućnosti. Adresa, naime, na tome ne inzistira, no predlaže da se, ukoliko dođe do osamostaljenja Ugarske, osamostali i Hrvatska. Adresa, naime, traži da u slučaju gospodarskog osamostaljenja Ugarske i Hrvatska dobije samostalno carinsko područje, „*koje bi imalo obuhvaćati zemlje hrvatskoga kraljevstva, imenice Hrvatsku s Riekom,*

Medjumurjem, Žumberkom i Marindolom, Slavoniju, Dalmaciju, Istru s otocima i Bosnu i Hercegovinu“. Osim toga, u slučaju da Ugarska dobije samostalnu narodnu banku, Hrvatska bi trebala dobiti pravo vlastitog odlučivanja „kako će za sebe samostalno urediti svoje bankovne poslove, napose i valutu“. U vezi s preustrojem zajedničke vojske, to jest ako se stvori mađarska vojska, adresa traži formiranje samostalne hrvatske vojske „u interesu kraljevstva hrvatskoga i prejasne naše dinastije“. Nakon što je navela sve nevolje koje Hrvatska trpi a koje su proizvod njezinog sadašnjeg državnopravnog položaja, adresa ističe da „Kraljevina Hrvatska ne može u takvim državnopravnim odnošajima dalje živjeti. Kraljevina je Hrvatska znameniti državotvorni faktor u Habsburžkoj monarkiji. (...) Za to ćemo, stojeći na tvrdoj podlozi hrvatskoga državnoga prava i narodnoga načela, raditi svimi zakonitim sredstvi, da se narod hrvatski, koji stanuje u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, na Rieci s kotarom i u Medjumurju, Žumberku i Marindolu, Bosni i Hercegovini, Istri s otoci, sjedini u jedno državno tielo, u okviru Habsburžke monarkije, te ćemo podupirati svom snagom nastojanje braće Slovenaca, da se i slovenske zemlje ovomu državnomu tielu prikupe. Molimo Vaše Veličanstvo, da to sjedinjenje hrvatskih zemalja provede“ (HRV 280 [1906]).

Adresa s kojom je pred Sabor istupila Hrvatsko-srpska koalicija najprije je pozdravila vladarev reskript kao dobrodošlu podlogu za reforme, to jest za donošenje modernih zakona koji su Hrvatskoj nužno potrebni. Osim toga, istaknula je da je preduvjet za ustavne reforme taj da se zakonskim putem spriječi utjecaj upravnih tijela na međusobnu političku borbu stranaka. U nacionalnom smislu adresa Hrvatsko-srpske koalicije, pozivajući se pritom na Hrvatsko-ugarsku nagodbu, zahtijeva sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. Na kraju, valja istaknuti da se u adresi spominje pojam hrvatski i srpski narod, što će uskoro uzvitlati veliku prašinu. Na sadržaj adrese, koju je Saboru predložila Hrvatsko-srpska koalicija, skupina oko *Hrvatstva* nije se tijekom prosinca uopće željela osvrnuti. Tek usput, na samom je kraju 1906. u jednom komentaru *Hrvatstvo* ocijenilo da zbog upotrebe pojma „hrvatski i srpski narod“ adresa Koalicije „hrvatski politički narod“ svodi na status narodnosti, koja je ravnopravna sa Srbima Mađarima i drugim narodnostima, zbog čega je neprihvatljiva (HRV 298 [1906]). Štoviše, valja istaknuti, da skupina oko *Hrvatstva* zapravo uopće nije s nekim posebnim zanimanjem pratila raspravu o predloženim adresama, koja je prekinuta 18. prosinca zbog praznika.

Nakon što je Sabor zbog božićnih blagdana privremeno prekinuo s radom, skupina oko *Hrvatstva* upustila se u još jedan od svojih brojnih pokušaja da potakne Hrvatsku stranku prava da istupi iz Koalicije ili da odlučno preusmjeri njezinu politiku u pravaškom smjeru. Prilikom joj je ovoga puta pružio sukob Hrvatske stranke prava s Hrvatskom naprednom strankom, koji je izbio uoči izbora za zagrebačko gradsko zastupstvo, u vezi s kandidaturom župnika Mate Ilijaševića, kojega je predlagala Hrvatska stranka prava. Tim povodom počelo se kalkulirati i s mogućim raspadom Koalicije. Mađarski je tisak, naime, stao širiti glasine da

su zbog nepomirljivih stajališta prema pitanju društvene uloge katolicizma odnosi između Hrvatske stranke prava toliko zategnuti da su Naprednjaci, navodno, spremni istupiti iz Koalicije, štoviše da će za sobom povući i njezin srpski dio. Njima bi se kasnije, navodno, mogli pridružiti članovi bivše Narodne stranke, što bi bila podloga za stvaranje „prave rezolucionaške stranke“, čiju bi jezgru činili „Srbi mađaroni“ i „Srbi rezolucionaši“. Pozivajući se na pisanje mađarskog tiska, skupina oko *Hrvatstva* izražavala je mišljenje da je upravo Hrvatska stranka prava glavni razlog nepovjerenja što ga Mađari gaje prema Hrvatsko-srpskoj koaliciji. Upozoravajući je da je najjača u Koaliciji, pozivala ju je da odlučno preusmjeri njezinu političku liniju u pravaškom smjeru (HRV 292 [1906]).

Međutim, istovremeno, koristeći se sistemom pohvale i pokude, *Hrvatstvo* je žestoko stalo napadati Hrvatsku stranku prava zbog stajališta zbog kojega ne samo da je ušla, nego i ostala u Koaliciji, to jest zbog mišljenja da Hrvatsko-ugarska nagodba može biti podlogom na kojoj se postupno, uz suradnju s Mađarima, može postići samostalnost i teritorijalna cjelovitost Hrvatske. Zamisao o postupnom širenju hrvatske autonomije sa značajkama državnosti prema što većoj samostalnosti za skupinu oko *Hrvatstva* bila je samo smicalica Koalicije i Hrvatske stranke prava da se uspane i održi na vlasti (HRV 293 [1906]).

Budući da su se koncem prosinca 1906. odnosi između Hrvatske stranke prava i Hrvatske napredne stranke nastavili ozbiljno zaoštavati, skupina oko *Hrvatstva* stala se nadati da je možda ipak nastupio trenutak pucanja Koalicije. S tim u vezi ona se nastavila baviti i Koalicijom i Hrvatskom strankom prava. U tom kontekstu *Hrvatstvo* je početkom siječnja 1907., kad su sukobi između Hrvatske stranke prava i naprednjaka izazvani naknadnim saborskim izborima u Garčinu dosegnuli vrhunac, stalo izražavati mišljenje da je zadaća Hrvatsko-srpske koalicije zapravo dovršena i da njezino daljnje postojanje nema zapravo više nikakvog smisla. Koalicija je, tvrdio je list, bila osnovana s ciljem da obori s vlasti Narodnu stranku i kad je on postignut trebalo ju je transformirati u stranku, ili je raspustiti. Međutim, budući da nije učinjeno ni jedno, niti drugo, na vlasti u Hrvatskoj nalazi se skupina stranaka među kojima zbog različitih programa svakog časa izbijaju trzavice i sukobi, što je neprihvatljivo s obzirom na situaciju u kojoj se nalazi hrvatski narod. S tim u vezi *Hrvatstvo* je izrazilo uvjerenje da će Hrvatska stranka prava uskoro možda ipak poduzeti nešto što bi ili vodilo prema raspuštanju Koalicije, ili pak proizvelo temeljiti obrat u njezinoj politici, dakako, obrat u smjeru pravaštva. Hrabreći je da poduzme odlučujući korak u tom smislu i da se na ovaj ili onaj način nametne Koaliciji, *Hrvatstvo* je podsjećalo Hrvatsku stranku prava na goleme žrtve koje je tobože podnijela da bi se Koalicija okupila i da bi se održala na okupu. Njezini su saveznici, pisalo je *Hrvatstvo*, od nje tražili „... ni više ni manje, nego da se sama utuče“, što je ona stoički podnosila. Međutim, prema procjenama lista, sukob u koji se upustila s naprednjacima pokazuje da je tome došao kraj (HRV 1 [1907]).

U tom kontekstu, skupina oko *Hrvatstva* se prvi put opširnije osvrnula i na adresu Hrvatsko-srpske-koalicije, preciznije, na pojam „*narod hrvatski i srpski*“ koji je u njoj upotrijebljen. Pritom, *Hrvatstvo* je otvoreno pozvalo Starčeviću hrvatsku prava da se usvajanje adrese u tom obliku spriječi svim sredstvima, uključivši i opstrukciju Sabora (HRV 2 [1907]). Teško je reći da li je vodstvo Starčevićeve hrvatske stranke prava u tom času već bilo donijelo odluku o opstrukciji, toj jest da li se radilo o poticaju skupine oko *Hrvatstva* na sprečavanje rada Sabora, ili je u pitanju oblik iskazivanje podrške već isplaniranoj akciji da se pokuša stvoriti situacija u kojoj bi Hrvatski sabor morao biti raspušten. U svakom slučaju, Frank je mogao biti načisto s tim da će mu skupina oko *Hrvatstva* pružati u tome punu podršku.

Baveći se spornim pojmom „*narod hrvatski i srpski*“ *Hrvatstvo* je u opširnom uvodniku objavljenom početkom siječnja 1907. pod naslovom „*Hrvatski i srpski narod*“ isticalo da je riječ o formulaciji kojom se srpskom narodu u Hrvatskoj faktično priznaje status „političkog naroda“, što je nedopustivo s gledišta hrvatskih interesa. Naime, prema pisanju lista, Srbi u Hrvatskoj ne samo da ne mogu biti priznati kao „*politički narod*“, nego je upitno i njihovo eventualno priznanje kao posebne narodnosti. O tome, naime, tobože nema nikakvih valjanih historijskih dokaza. Međutim, kad bi ih i bilo, to jest u slučaju da Srbi mogu dokazati da su narodnost, „...*ni u tom slučaju mi im ne bi mogli nikada dozvoliti, da su oni kao jedna posebna narodnost, ravnopravna narodu hrvatskom. A to zato, jer je narod politički faktor, a narodnost kulturni, narod je državopravni faktor, narodnost etnografski, narod je stvoritelj i imatelj države i pravi nositelj državne ideje, a narodnost svega toga ne ima*“. S tog je aspekta *Hrvatstvo* odlučno inzistiralo na tumačenju prema kojem u svakoj državi može postojati više narodnosti, ali je samo jedan „*politički narod*“, samo jedna „*državna ideja*“ i samo je jedan narod kao nositelj te ideje. Zato je, u interpretaciji lista, zahtjev Srba za priznavanjem ravnopravnosti s hrvatskim narodom bio u biti zahtjev da se hrvatski narod proglasi narodnošću i da se Hrvatska prestane smatrati državom (HRV 2 [1907]).

Razvijajući teoriju o samo jednom „*političkom narodu*“, *Hrvatstvo* je tvrdilo da Srbi u Hrvatskoj zapravo uopće ne postoje. „*Rišćanska braća*“ nemaju tobože nikakvih dokaza „...*da su podrijetlom Srbi. Jedino u istočnom djelu Sriema ima Srba, svi drugi rišćani u Hrvatskoj i Slavoniji podrijetlom su Vlasi, kojima bi se iz Lopašićevih spomenika moglo dokazati gotovo za svaku rišćansku kuću godina i mjesec kada se je naselila i odakle*“. Doselivši se svojedobno u Hrvatsku, Vlasi, nekada slavni narod koji je stvorio tri države: Valahiju, Karavalahiju i Veliku Valahiju, pohrvatili su se primivši hrvatski jezik. „*Jedina im je uspomena ostala u imenu i vjeri. Do pred 20 do 30 godina sami su se nazivali Vlasi. Ali od kada su radi vjere podvrgnuti srpskoj patrijaršiji, srbska propaganda utuavljuje im u glavu, da je inače slavni narod vlaški sprdnja*“, to jest pogrdni naziv za Srbe (HRV 2 [1907]). U sličnom je tonu, potičući Starčeviću hrvatsku stranku prava na

opstrukciju Sabora, *Hrvatstvo* nastavilo pisati sve do početka nastavka saborskog zasjedanja. Pritom je list pozivao frankovce da spriječe usvajanje adrese i pod cijenu raspuštanja Sabora (HRV 9, 20 [1907]).

VIII.

U razdoblju u kojem Sabor nije zasjedao, Frank je donio definitivnu odluku da pribjegne opstrukciji. Na taj se pokušaj Frank s jedne strane odlučio i zbog unutarstranačkih prilika. Naime, nakon što je stranka jedva uspjela izbjeći rascjep, trebalo ju je homogenizirati, a to je bilo moguće samo akcijom većeg razmjera. S druge strane, ni Franku nisu promaknule trzavice u okviru Koalicije koje su ostavljale dojam da bi se ona uskoro možda ipak mogla raspasti. Pritom Frank nije računao samo sa sukobom između Hrvatske stranke prava i Hrvatske napredne stranke, nego i sa sporom unutar srpskog dijela Koalicije, to jest sa sukobom između Srpske radikalne i Srpske samostalne stranke koji je također izbio početkom 1907. godine (GROSS 1960, 146). Dakako, primarni Frankov motiv za opstrukciju Sabora bila je želja udovoljiti bečkim velikoaustrijskim i dualističkim krugovima koji su težili slamanju Hrvatsko-srpske koalicije. U pokušaju da prouzroči raspad Koalicije Frank je računao da hrvatski dio Koalicije zastupa teoriju o jednom „političkom narodu“, tj. da nositelji hrvatskog suvereniteta i državnosti mogu biti samo Hrvati. Pritom je zasigurno imao u vidu i to da će se toj koncepciji ponajprije usprotiviti Srpska radikalna stranka koja je, osim što je zastupala shvaćanje o Srbima kao „političkom narodu“, iskazivala težnju za teritorijalnom posebnosti hrvatskog prostora naseljena Srbima. Stoga je Frankov pokušaj da razori Koaliciju, provocirajući sukob između njezina hrvatskog i srpskog dijela, za nju bio poprilično opasan (GROSS 1973, 345-346).

Adresna rasprava, koja je nastavljena 21. siječnja, bila je više nego burna. Što je najvažnije, rad Sabora doista je neko vrijeme bio posve paraliziran. U razdoblju između 25. i 30. siječnja činilo se da će Sabor morati biti raspušten. Međutim, opstrukcija je intervencijom vlade prekinuta početkom veljače. Vlada se plašila da se protufrankovačke demonstracije, do kojih je došlo nakon skupštine koju su u znak potpore Saboru 30. siječnja organizirali socijalisti, ne pretvore u nered. Posredujući između Starčevićeve hrvatske stranke prava i Hrvatsko-srpske koalicije, vlada je uspjela ishoditi pristanak frankovaca da će prestati s opstrukcijom, odnosno pristanak Koalicije da sporni pojam izbací iz adrese. Tako je adresna rasprava završila početkom veljače usvajanjem adrese Hrvatsko-srpske koalicije u kojoj je umjesto formulacije „*narod hrvatski i srpski*“ sada stajalo „*cjelokupni narod, koji Hrvati toli Srbi*“. Zbog činjenice da iz adrese nije uklonjeno srpsko nacionalno ime, Starčevićeva hrvatska stranka prava odbila je za nju glasati, no adresa je ipak mogla biti nesmetano usvojena (GROSS 1960, 152-153). Presta-

nak opstrukcije bio je, dakako, u interesu mađarskih vladajućih faktora jer im je koalicijski sukob s Bečom još neko vrijeme bio potreban (GROSS 1973, 346).

Skupina oko *Hrvatstva*, koja je svojim pisanjem zdušno podupirala dugotrajne saborske govore zastupnika iz redova Starčevićeve hrvatske stranke prava, nije međutim bila zadovoljna činjenicom da se Frank povukao i odustao od namjere izazivanja izvanrednog stanja. S tim u vezi, list je izražavao stajalište da zamjenom pojmovu u adresi Koalicije nije izmijenjena njezina suština, to jest da je Srbima u Hrvatskoj ipak priznat status „političkog naroda“ (HRV 35, 36 [1907]). Nezadovoljstvo što ga je skupina oko *Hrvatstva* izrazila zbog Frankova odustajanja od opstrukcije Sabora bilo je zacijelo uvjetovano njezinom spremnošću da prihvati izvanredno stanje koje bi se nakon toga uvelo, a što je predlagao i dio velikoaustrijskog kruga (GO 9 [1907]). Zbog tvrdnji da je Starčevićeva hrvatska stranka prava na koncu ipak „kapitulirala“ pred Hrvatsko-srpskom koalicijom između *Hrvatskog Prava* i *Hrvatstva*, razvila se polemika, no ona je ubrzo prekinuta u interesu nastavka suradnje (HRV 38-40 [1907]).

Nakon usvajanja adrese Starčevićeva hrvatska stranka prava i skupina oko *Hrvatstva* nastavile su koristiti svaku pogodnu priliku da napadnu Hrvatsko-srpsku koaliciju, odnosno da se obračunaju s politikom „novoga kursa“. Govor što ga je koncem veljače 1907. Supilo održao u Saboru neposredno nakon usvajanja adrese, pružio im je za to više nego povoljnu priliku. Nastojeći, čini se, podići moral Koaliciji nakon iscrpljujuće rasprave o adresi, Supilo je u svom istupu opravdavao politiku „novoga kursa“, apostrofirajući u prvom redu ideju o suradnji između Hrvata i Srba koju je nedavna akcija frankovaca protiv upotrebe srpskog imena u priličnoj mjeri uzdrmala. Supilo je, naime, tom prilikom isticao da je politička suradnja između Hrvata i Srba naprosto uvjet da se Hrvatska ne pretvori u strogo kontroliran poligon za prodor Njemačke i Habsburške Monarhije na Balkan. S tim u vezi, on se dotaknuo i pitanja budućnosti Bosne i Hercegovine, naglasivši da je sudbina okupiranih područja zapravo u rukama velikih sila. Ukoliko Bosna i Hercegovina ne može biti hrvatska, bolje je da postane srpska nego tuđinska. Međutim, kad bi se kojim slučajem otvorila mogućnost za priključenje Bosne i Hercegovine Hrvatskoj, Srbi se, prema njegovu shvaćanju, ne bi tomu trebali protiviti (GROSS 1960 [1907]).

Interpretirajući Supilovu izjavu da bi se Bosna i Hercegovina hipotetički mogla priključiti Srbiji, skupina oko *Hrvatstva* uključila se u kampanju protiv Supila koju je nakon njegova govora pokrenula Starčevićeva hrvatska stranka prava. *Hrvatstvo* se u nizu članaka obušilo na Supila koristeći već ranije tvrdnje kako je riječ o izdajniku hrvatskih nacionalnih interesa, odnosno o osobi koja radi na razbijanju Habsburške Monarhije u skladu s nacionalno-političkim ambicijama Mađara, Srbije i Italije. Ponavljajući svoja već dobro poznata stajališta o politici „novoga kursa“ koja je izrazito protuhrvatske orijentacije, skupina oko *Hrvatstva* pružila je u povodu Supilova govora potporu akciji slanja pismenih prosvjeda

Saboru (HRV 48, 50, 53, 57 [1907]). Optužbe sličnog tipa mogle su se, dakako, pročitati i na stranicama bečkog *Reichspost*a, koji je odobravao pisanje *Hrvatskog Prava* i skupine oko *Hrvatstva*, tumačeći ih kao znak da „veleizdajnička“ politika „novoga kursa“ zapravo nema podršku u hrvatskom narodu (RP 56 [1907]).

Uskoro je središnja tema rasprave u hrvatskim političkim krugovima, nakon poduljeg vremena, ponovno postalo pitanje upotrebe staroslavenskog jezika u liturgiji. Naime, još je potkraj siječnja vatikanski list *l'Osservatore romano* objavio papinski dekret prema kojem je upotreba glagoljice dopuštena samo u pojedinim crkvama ali ne i na cijelom hrvatskom području. Budući da je spomenuti dekret tretirao glagoljicu isključivo kao liturgijsko, dakle kao crkveno pitanje a ne kao nacionalnu povlasticu, s otporom je dočekana odluka Vatikana u hrvatskoj javnosti. Glagoljica je, naime, bila simbol hrvatske individualnosti na konfesionalnoj razini ali i znak osobite papinske naklonosti prema Hrvatima. S tim u vezi, skupina oko *Hrvatstva* našla se na priličnim mukama. Kao list „pravih“ katolika *Hrvatstvo* nije moglo ustati u obranu glagoljice i time pokazati spremnost na obranu nacionalnih interesa. Zato je skupina oko *Hrvatstva*, koliko joj je god to bilo moguće, nastojala ostati po strani od polemike koja se tijekom veljače u vezi s upotrebom glagoljice povelu u hrvatskom tisku. No, i kad se osvrvalo na problem glagoljice, *Hrvatstvo* se trudilo smiriti situaciju, ponavljajući svoja već ranija stajališta da je glagoljica u osnovi unutarcrkveno a ne nacionalno pitanje i da odluka Vatikana stoga nipošto nije usmjerena protiv prava hrvatskog naroda (HRV 32, 43 [1907]). Stoga list nije odobravao ni zahtjev što ga je Stjepan Zagorac u ime Hrvatske stranke prava uputio autonomnoj vladi. Zagorac je, naime, tražio od vlade da intervenira u slučaju glagoljice, optužujući pritom Beč da je, u skladu sa svojim protuhrvatskim i uopće protuslavenskim raspoloženjem, intervenirao u Vatikanu u vezi s dekretom o glagoljici. Vlada je Zagorčev zahtjev, razumije se, odbila, ali je zato Sabor uputio dalmatinskim biskupima telegram podrške u povodu sastanka na kojem su se okupili da bi razmotrili situaciju (GROSS 1960, 156). Odluka Vatikana o upotrebi glagoljice bila je, dakako, neugodna i velikoaustrijskom krugu jer je u osnovi rušila ideju o naklonosti Beča prema Hrvatima. Koristeći činjenicu da je povodom vatikanske odluke o upotrebi glagoljice Hrvatska napredna stranka pokrenula oštru kampanju protiv pobornika političkog katolicizma, bečki je *Reichspost* pisao o protukatoličkoj atmosferi koju Koalicija tobože sustavno širi u Hrvatskoj, pripremajući se za odlučni obračun s katolicizmom (RP 54 [1907]). I *Hrvatstvo* je pisanje *Pokreta* u vezi s glagoljicom tumačilo kao izraz njihovih višekratno iskazanih protukatoličkih stajališta (HRV 45, 47 [1907]).

Audijencija delegacije, koja je početkom ožujka u Beču caru u ime Hrvatskog sabora službeno uručila adresu, zasjenila je donekle pitanje glagoljice, pruživši istovremeno novu priliku skupini oko *Hrvatstva* da napadne Koaliciju i politiku „novoga kursa“. Naime, suprotno nepisanom pravilu da javno ne izriče kritike, Franjo Josip je primajući adresu iskoristio taj protokolarni čin kako bi ukorio

Hrvatski sabor zbog prekoračenja ovlasti. Vladarev prigovor odnosio se na slanje telegrama podrške dalmatinskim biskupima kao i na prijedlog o pomilovanju osuđenih u vrijeme hrvatskog pokreta 1903. godine (GROSS 1960, 157). Carev istup, koji je u hrvatskoj javnosti izazvao veliko ogorčenje, skupina oko *Hrvatstva* tumačila je kao gestu nezadovoljstva zbog hrvatske politike suradnje s Mađarima, odnosno kao mađarski pokušaj zavađanja carske krunice i hrvatskog naroda. Osim toga, list je carev postupak dovodio u vezu i sa Supilovim nedavnim „veleizdajničkim“ govorom u Saboru, to jest u vezu s njegovim tobožnjim izjavom za priključenje Bosne i Hercegovine Srbiji. Tim je povodom *Hrvatstvo* ponovno pozivalo na obračun s politikom koja će zbog tuđih interesa Hrvate zavaditi s krunom (HRV 59-60 [1907]).

Uostalom, početak procesa slamanja politike „novoga kursa“, što ga je skupina oko *Hrvatstva* na različite načine prizivala i aktivno poticala, u to vrijeme više i nije bio daleko. Tijekom ožujka 1907. uslijedilo je, naime, novo zaoštavanje odnosa između Hrvatsko-srpske koalicije i mađarske vlade. Povod za to bilo je rješavanje nekih gospodarskih pitanja. Rješenja koja je predlagala mađarska vlada nisu više ostavljala nikakve sumnje da ona ne kani poštivati načela Riječke rezolucije, to jest da namjerava nastaviti s politikom kršenja hrvatske autonomije. S tim u vezi i pojedini su pobornici politike „novoga kursa“ bili uvjereni u njegov skori slom (GROSS 1960, 158). Uskoro se pokazalo da su bili u pravu. U proljeće 1907. mađarska je vlada doista donijela odluku da u Banskoj Hrvatskoj slomi politiku „novog kursa“, tražeći još samo način na koji bi to uradila. O krajnje zaoštrenim odnosima između Hrvatsko-srpske i Mađarske koalicije svjedočilo je i zasjedanje zajedničkog sabora, na kojem su se predstavnici Koalicije žestoko sučeljivali s Mađarima. Naznake u smislu odbacivanja politike „novoga kursa“ pružio je i mađarski tisak koji je otvoreno isticao kako proširenje hrvatske autonomije dolazi u obzir samo pod uvjetom da Hrvati priznaju jedinstvenu mađarsku državu. No, i u tom bi se slučaju radilo samo o pokrajinskoj autonomiji, a ne o autonomiji sa značajkama državnosti. Mađarske su novine, naime, jasno isticale kako Mađari ne mogu dopustiti da hrvatsko-mađarska suradnja postane instrument postupne izgradnje hrvatske državnosti (GROSS 1960, 178-179).

Skupina oko *Hrvatstva* pozorno je motrila zbivanja, proričući s neskrivenim zadovoljstvom skori slom politike „novoga kursa“ (HRV 78, 80, 84, 90 [1907]). Njezinu je pažnju u tom smislu posebno privukla Zagorčeva reakcija na ponašanje mađarske vlade. Koncem travnja, Zagorac je u *Obzoru* objavio članak u kojem se javno odrekao politike „novoga kursa“, naglasivši pritom da Hrvatska njome nije ništa uspjela postići. Svoju je konstataciju Zagorac, između ostaloga, popratio i primjerima iz kojih je vidljivo da se Hrvatsko-ugarska nagodba i dalje krši, odnosno da potezi mađarske vlade u vezi s dalmatinskom željeznicom pokazuju kako su povremene izjave o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom samo pusta obećanja (OB 104 [1907]).

Zagorčevo odustajanje od politike „novoga kursa“ za skupinu oko *Hrvatstva* nije bio samo pokazatelj da ga se polako odriču i njegove najvatrenije pristalice, nego i moguća naznaka da će Hrvatska stranka prava konačno napustiti svoje političke partnere i zadati tako odlučujući udarac Koaliciji. S tim u vezi, *Hrvatstvo* je pozivalo stranku da se vrati svomu pravaškom programu, što bi bio važan korak u pravcu eventualnoga pravaškog ujedinjenja (HRV 105, 107 [1907]). Međutim, kombinacije skupine oko *Hrvatstva* u vezi s Hrvatskom strankom prava ostale su i nadalje samo kombinacije. S druge je strane slom politike „novoga kursa“, koji se tijekom travnja u vrijeme zasjedanja zajedničkog sabora osjećao u zraku, privremeno bio odgođen. Naime, koncem travnja je na konferenciji hrvatske i mađarske vlade, kojoj su prisustvovali i hrvatski predstavnici u zajedničkom saboru, mađarska vlada dala neka obećanja koja su govorila u prilog popuštanju pritiska na Hrvatsku, no ona su i dalje bila suprotna duhu Hrvatsko-ugarske nagodbe. No unatoč tomu, Mađari su uspjeli privremeno odgoditi inače planirani definitivni sukob s Hrvatsko-srpskom koalicijom. Uradili su to jer nisu željeli da u pregovore o obnovi Austro-ugarske financijske nagodbe, koji su uskoro imali uslijediti, uđu neposredno nakon formalnog raskida suradnje s Hrvatsko-srpskom koalicijom (GROSS 1960, 180-181).

No, pripreme za obračun s politikom „novoga kursa“ bile su već neko vrijeme u tijeku. Mađarska je vlada, naime, već radila na željezničarskoj pragmatiki, zakonu kojem je osnovni cilj bio pokušati spriječiti štrajkove na državnim željeznicama i regulirati plaće željezničkih službenika. U okviru navedenog zakona mađarska je vlada namjerno uvrstila i paragraf koji je imao izričitu zadaću zametnuti takav sukob s Hrvatsko-srpskom koalicijom nakon koga se s njom ne bi više mogla uspostaviti bilo kakva suradnja. U paragrafu 4. željezničarske pragmatike stajalo je, naime, da službenik državnih željeznica mora biti mađarski državljanin i da mora vladati mađarskim jezikom. Radilo se prema tome o paragrafu koji ne samo da je izričito kršio Hrvatsko-ugarsku nagodbu, prema kojoj je hrvatskom jeziku u zajedničkim ustanovama u Hrvatskoj priznat status isključivoga službenog jezika, nego je bio u stanju do maksimuma senzibilizirati hrvatsku javnost. Osim toga, željezničarska je pragmatika trebala biti svojevrsan presedan: usvoji li se u zajedničkom saboru, tada je moguće da u peštanskom parlamentu na dnevni red dođu u budućnosti i drugi zakoni kojima će se kršiti hrvatski ustav. Ukratko, usvajanjem željezničarske pragmatike Hrvatima je trebalo signalizirati da je na isti način, u uobičajenoj zakonodavnoj proceduri, dakle legalno, moguće, korak po korak, dokinuti i hrvatsku autonomiju (GROSS 1960, 183-184).

Računajući upravo s takvim efektom, Kossuth je 13. svibnja kao ministar prometa izašao sa željezničarskom pragmatikom pred zajednički sabor. Zastupnici iz redova Koalicije, koji prije toga nisu bili upoznati sa sadržajem željezničarske pragmatike, ostali su konsternirani, no promptno su reagirali izjavom u kojoj su naglasili neprihvatljivost zakona koji krši više ustanova Hrvatsko-ugarske

nagodbe. Potom su uslijedili pregovori Hrvatsko-srpske koalicije s Mađarskom koalicijom, a zatim i sjednica hrvatske s mađarskom vladom. Međutim, nikakvi rezultati nisu mogli biti postignuti jer mađarska vlada nije bila spremna povući željezničarsku pragmatiku iz saborske procedure, niti je bila voljna udovoljiti prijedlogu hrvatske strane da se pitanje upotrebe hrvatskoga kao isključivoga službenog jezika u zajedničkim ustanovama regulira posebnim zakonom (GROSS 1960, 185-186). U opisanim okolnostima ni bitka zastupnika Hrvatsko-srpske koalicije protiv željezničarske pragmatike u zajedničkom saboru – koja je od 5. lipnja do 3. srpnja 1907. trajala punih mjesec dana, a tijekom koje su se hrvatski predstavnici koristili i opstrukcijom – nije, međutim, mogla dati nikakvih rezultata, kao, uostalom, ni niz akcija što ih je Hrvatsko-srpska koalicija poduzela izvan zajedničkog sabora. Politika „novoga kursa“ konačno je slomljena 4. srpnja napuštanjem predstavnika Hrvatsko-srpske koalicije zajedničkog sabora, a nakon čega je uslijedilo usvajanje željezničke pragmatike u bitno reduciranom obliku, to jest u formi tzv. Lex Kossuth. Radilo se, naime, o Kossuthovu prijedlogu da se usvoji samo prvi paragraf željezničarske pragmatike, dopunjen jezičnom odredbom za Hrvatsku, prema kojem se pragmatika može uvesti i naredbenim putem. Već prije toga, vlast Hrvatsko-srpske koalicije formalno je bila srušena. Koncem lipnja ban Pejačević bio je, naime, prisiljen na ostavku jer se solidarizirao s otporom Koalicije protiv željezničarske pragmatike, premda nije odobravao opstrukciju kao sredstvo parlamentarne borbe. Za novog je bana imenovan Sandor Rakodczay, državni odvjetnik za Khuenova režima (GROSS 1960, 187-197).

Od početka hrvatsko-mađarskog sukoba oko željezničarske pragmatike, skupina oko *Hrvatstva* odobravala je u osnovi borbu Koalicije u zajedničkom saboru protiv veći se pregovorima s Mađarima. U početku, prije nego što su hrvatski predstavnici započeli s opstrukcijom, smatrala je da su, s obzirom na okolnosti, predstavnici Koalicije zapravo razmjerno blagi, zapravo prema Mađarima popustljivi. S tim u vezi, *Hrvatstvo* ih je pozivalo na odlučan otpor i na primjenu opstrukcije, izražavajući pritom nadu da bi se mogao izazvati pad mađarske koalicijske vlade. Bilo je i poziva da se napusti zajednički sabor, štoviše, da se vrate mandati. Razumije se da su se u *Hrvatstvu*, u brojnim člancima na temu željezničarske pragmatike i događaja vezanih uz nju, mogle naći već dobro poznate osude politike „novoga kursa“ kao i ocjene da je ona otpočeta bila potpuni promašaj. Međutim, valja reći da je *Hrvatstvo*, motreći u peštanskom saboru s velikom pozornošću istupe i poteze hrvatskih predstavnika, s vremena na vrijeme znalo i odobravati stajališta što su ih hrvatski zastupnici iznosili tijekom svojih maratonskih istupa. U njima je dominirala jezična i državnopravna problematika kojoj je *Hrvatstvo*, iz razumljivih razloga, sada također posvećivalo veliku pažnju, iznoseći pritom svoja već ranije iznesena stajališta (HRV 110-117, 120, 125, 142 [1907]). Za razliku od Starčevićeve hrvatske stranke prava koja se uglavnom usredotočila na napadanje politike „novoga kursa“, skupina oko *Hrvatstva* nastojala se ponašati kao

konstruktivna opozicija radujući se pritom općem protumađarskom raspoloženju koje se u međuvremenu razvilo. S tim su se u vezi javile u *Hrvatstvu* i ponovne kombinacije glede mogućega definitivnog zaokreta hrvatske politike u smjeru Beča, koji nakon svega još ostaje jedino rješenje. Međutim, kao i Starčevićeva hrvatska stranka prava, i skupina oko *Hrvatstva* bila je mišljenja kako je nemoguće da Hrvatsko-srpska koalicija preživi raskid suradnje s Mađarima. Međutim, čini se da ona ipak nije inzistirala na njezinu raspadu. Ima, naime, naznaka da je bila spremna prihvati i drugo rješenje: njezin opstanak, doduše, u izmijenjenom sastavu, ali uz uvjet da se ona prikloni ideji o suradnji s Bečom (HRV 115, 119, 122-123 [1907]).

U sličnom je tonu pisao i velikoaustrijski tisak. Bečki *Reichspost* je, naime, imao veliko razumijevanje za otpor Hrvatsko-srpske koalicije, premda je izražavao mišljenje da je on uglavnom iznuden drskošću mađarske vlade. Velikoaustrijski krug također je pisao da s Mađarima više nema nikakva smisla voditi bilo kakve pregovore. Štoviše, *Reichspost* se nije ustručavao pozvati Hrvate, ali i predstavnike ostalih nemađarskih naroda, da demonstrativno napuste peštanski sabor i da se priklone Austriji, pri čemu je list isticao važnost Hrvatske za Monarhiju, sugerirajući Hrvatima da bi Beč mogao pristati na trijalističko rješenje. S tim u vezi *Reichspost* je napose isticao da se hrvatsko pitanje može riješiti samo u preuređenoj Habsburškoj Monarhiji (RP 127, 139-140, 142, 145-146 [1907]).

Kratice, izvori i literatura

- GROSS 1960 = M. Gross (1960), *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906-1907.*, Beograd.
- GROSS 1962 = M. Gross (1962), Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine, u: *Historija XX veka*, knj. III, 153-277.
- GROSS 1973 = M. Gross (1973), *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb.
- GO = *Gross Österreich*, 1906.
- HR = *Hrvatska*, glasilo Hrvatske stranke prava, 1906.
- HRV = *Hrvatstvo*, politički dnevnik grupacije katoličkog usmjerenja, 1906, 1907.
- HP = *Hrvatsko Pravo*, glasilo Starčevićeve hrvatske stranke prava, 1906.
- OB = *Obzor*, 1906, 1907.
- RP = *Reichspost*, 1906, 1907
- NL = *Novi List*, 1906.
- STRECHA 1997 = M. Strecha (1997), *Katoličko hrvatstvo. Počeci političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj (1897.-1904.)*, Zagreb.
- STRECHA 2006 = M. Strecha (2006), Politički katolicizam i politika „novog kursa“. I. dio, *Radovi ZHP* 38, 177-226.

The Political Catholicism and the Politics of “New Orientation”, Part Two
The Group around the Paper *Hrvatstvo* in their Fight against the Politics of “New Orientation” During the Reign of Croatian-Serb Coalition

This paper analyzes the Croatian political scene in 1906 and 1907, from the perspective of Catholic politicians gathered around the newspaper *Hrvatstvo*, who were closely linked to the church hierarchy in Croatia. Their main objective was the unification of numerous fragmented Catholic political groups. Due to their links with the court circles, they were often erroneously perceived as a long arm of Josip Frank’s fraction of Party of Rights, while in reality they were much closer to the Austrian Christian-Social Party. The common points with Frank’s party were their negative stands towards the ruling Croatian-Serb Coalition in Croatia, and towards the liberalism and ever more present politics of the so-called “New Orientation”.

Ključne riječi: početak 20. stoljeća, Hrvatska kršćansko-socijalna stranka prava, Starčevićeva hrvatska stranka prava, Hrvatsko-srpska koalicija, politički katolicizam, politika „novog kursa“.

Key words: the beginning of the twentieth century, Croatian Christian-Social Party of Rights, Starčević’s Croatian Party of Rights, Croatian-Serb Coalition, political Catholicism, politics of “new orientation”.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 39

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2007.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 39

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Miljenko Jurković

Glavni urednik

Borislav Grgin

Uredništvo

Ivo Goldstein
Boris Olujić
Mario Strecha
Božena Vranješ-Šoljan

Tajnik uredništva

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Računalni slog

Boris Bui

Lektura i korektura

Ivan Botica

Tisak

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje dovršeno u listopadu 2007. godine

Naklada

400 primjeraka

